

ЕЛЕКТРОНЕН ВЕСТНИК ЗА МУЗЕОЛОГИЯ И ВОЕННА ИСТОРИЯ

ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНИЯ ВОЕННОИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

ISSN 1314 – 6726

БРОЙ 1, 2014

РЕДОВЕ НА ГЛАВНИЯ РЕДАКТОР

Има личности със знаково присъствие в историческото развитие на България. Някои от тях са синоне на други народи, малко известни на широката общественост, но са в основата на историко-културни постижения, които създават хуманистичния, съвременен облик на третата българска държава. Един от тях е Йонас Басанавичюс. Литовчанин по произход, веднага след като се дипломира като лекар той пристига в България, където десетилетия посвещава на медицинското дело, на археологията, историята и на обществения живот. Годините в нашата страна го подготвят за голямата му роля в създаването на литовската държава и нейните научни институции.

Навечерието на 570-ата годишнина от Битката при Варна, в която участват и литовци, и на 50-ата годишнина от откриването на музейната експозиция на Парк-музей „Владислав Варненчик“ са хубав повод да се обърнем към непреходните дела и послания на значими личности като Йонас Юро Басанавичюс.

доц. д-р Соня Пенкова

Литовската следа в антиосманската кампания на крал Владислав Варненчик през 1443 – 1444 г. Варненската паметна битка и Йонас Басанавичюс

Емилия Петкова

Походите на полско-унгарския крал Владислав III Ягело срещу османските турци, завършили с ужасяващ разгром за двадесетхилядната съюзническа европейска християнска войска при Варна и трагичната гибел на младия владетел... [прочети](#)

Здравната философия на лечителя Петър Димков

Тогорка Стоянова

Емилия Петкова

Петър Иванов Димков е роден на 6/19 декември 1886 г. в София. Носител на възрожденските идеали на своите предци от с. Горно броди – Серска Македония, чиято борба за български правдини била ... [прочети](#)

Йонас Басанавичюс след завръщането му от България

Сведения от Дневниците 1905 – 1926 г.

Сигитас Нарбутас (Институт за литовска литература и фолклор – Вилнюс, Литва)

В Института за литовска литература и фолклор наред с многобройните ръкописни документи и книги, принадлежали на доктор Йонас Басанавичюс, се съхраняват и неговите дневници. Те обхващат дълъг период от живота му... [прочети](#)

Доктор Йонас Басанавичюс – общински съветник

Красимира Томова

Има редица научни и популярни публикации за дейността на д-р Йонас Басанавичюс в България и във Варна. Целта на научното съобщение е да систематизира известни факти, за да се подчертае... [прочети](#)

Доктор Йонас Басанавичюс и Демократическата партия във Варна

Кристина Спасова

Името на д-р Басанавичюс е свързано и с обществено-политическия живот на Варна и България, като това добавя още един шрих към неговата към неговата енциклопедична личност, неуморна и енергична натура... [прочети](#)

Уважаеми автори,

Материалите си за публикуване предоставяйте на хартиен и електронен носител в обем до 20 стандартни страници. Използваната литература и библиографското цитиране помествайте в края на текста.

Снимковият и илюстративният материал, заимстван от Интернет или от други източници, обозначавайте с адреса и изковите му данни.

Всеки автор носи отговорност по всички въпроси, отнасящи се до авторското право.

Предложените за публикуване материали се обсъждат и одобряват от редколегията, преди да бъдат поместени.

Редколегия

доц. д-р Соня Пенкова

гл. редактор

д-р Даниела Цанкова-Ганчева

Димитричка Спасова

Бисер Стоянов

Консултанти

акад. чл.-кор. проф. д-р Георги Марков

проф. д-р Стоян Денчев

доц. д-р Веселин Янчев

„Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг. 1880 – 1889“ – наблюдения на г-р Йонас Басанавичюс върху бита, културата и физическите особености на населението в Северозападна България

г-р Димитър Ставрев

Погрешно е схващането, че великите личности са такива само в областта, в която са най-известни. Великият художник Леонардо да Винчи е и велик анатом... [прочети](#)

Приноси на г-р Йонас Юро Басанавичюс за развитието на българското здравеопазване, наука и култура

доц. г-р Георги Маринов

В историята на следосвобожденския период от развитието на българската медицина, наука и култура са вписани имената на редица чуждестранни лекари... [прочети](#)

Родното имение на Йонас Басанавичюс

Рута Василяускене

През юли 2011 г. се навършиха 1200 години от едно паметно... [прочети](#)

Доктор Йонас Басанавичюс като училищен лекар във Варна

Тогорка Стоянова

Част от лекарската практика на г-р Йонас Басанавичюс е свързана с работата му като училищен лекар на Варненската държавна мъжка гимназия... [прочети](#)

Йонас Басанавичюс в Прага (1882 – 1884)

г-р Вајгас Шеферис

Досега, говорейки за пражкия период от живота на Басанавичюс и за обстоятелствата около неговия семеен живот, изследванията са се опирали на ... [прочети](#)

Книгите

„Военните музеи. Общата история на първите години“

на г-р Соня Пенкова

„Военни паметници в България“

на Петко Йотов,
Соня Димитрова,
Даниела Цанкова-Ганчева

„Мъдростта на един вековен гръб“

от г-р Стефанка Кръстева

„Музейната мрежа в България. Последните двадесет години (1989 – 2012)“ С., 2012 г.

г-р Соня Пенкова

„Военна фотография. Балкански войни 1912 – 1913“ С., 2012 г.

г-р Даниела Цанкова-Ганчева

„Военната униформа в България 1878 – 2004“ С., 2012 г.

г-р Даниела Цанкова-Ганчева

„Военната униформа в България 1878 – 2004“ С., 2012 г.

г-р Даниела Цанкова-Ганчева

може да бъдат закупени на касата на НВИМ, София,

ул. „Черковна“ № 92.

ЛИТОВСКАТА СЛЕДА В АНТИОСМАНСКАТА КАМПАНИЯ НА КРАЛ ВЛАДИСЛАВ ВАРНЕНЧИК ПРЕЗ 1443 – 1944 г. ВАРНЕНСКАТА ПАМЕТНА БИТКА И ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС

Емилия Петкова

Походите на полско-унгарския крал Владислав III Ягело срещу османските турци, завършили с ужасяващ разгром за двадесетхилядната съюзническа европейска християнска войска при Варна и трагичната гибел на младия владетел на полското и унгарското кралство, привличат вниманието на хронисти, историци, политици и журналисти от момента на битката и разпространението на вестта за смъртта на крал Владислав до наши дни. Различните гледни точки и оценки за значението и ролята на варненското поражение са в зависимост от интересите, които авторите защитават, и от времето, в което са писали. Те варират от пълното отричане на значението на тези събития за по-сетнешната съдба на Балканите и на Югоизточна Европа¹, до възгледа, че „Варна“ е ключът към падането на последния християнски бастион Константинопол, подпомогнал следващите завоевания на османците на европейския континент².

Българските историци наричат тази битка „паметна“ за народа ни, „преломен момент“³ и „величествен епизод... в името на общата голяма цел, спасението на Европа и нейните културни постижения“⁴. Те с право смя-

тат, че с варненската катастрофа се решава за векове напред робската участ на балканските народи⁵ и се слава край на реалните надежди за спиране на османската инвазия⁶. Мнозинството от медиевистите се обединяват около тезата, че след разгрома на европейското рицарство при Никопол (25 септември 1396 г.) варненската битка е най-важният опит да се организират европейските политически сили за борба с османската порта⁷. Независимо от гледната точка относно ролята и значението на битката при Варна, а в по-широк смисъл на антиосманската кампания от 1443 – 1944 година, тези събития намират широк отзвук в почти всички европейски страни. Този интерес, както вече бе казано по-горе, продължава и до днес както заради християнската трагедия, така също, и най-вече, заради славната и героична саможертва на краля-юноша за спасението на Унгария и на Балканите, извоювала му правото да бъде наричан „мъченик за Христовата вяра“⁸.

Както знаем от средновековните източници, Владислав започва подготовката за борба срещу османците в качеството си на унгарски крал под името Уласло I.

Това става възможно след смъртта на унгарския крал Албрехт Хабсбургски (1437 – 1439) и овакантяването на унгарския престол. През 1440 г. шестнадесетгодишният полски крал Владислав III Ягело сключва персонална уния с унгарското кралство в името на спасението на Унгария от османските нашествия и на идеята на римския папа Евгений IV за укрепване на християнската църква чрез кръстоносен поход. Последната идея особено ревностно защитава като регент на малолетния Владислав краковският епископ Збигнев Олешницки, който в действителност управлява полската държава по това време.

Коронацията на Владислав с унгарската корона се състояла на 17 юли 1440 г. Кардинал Джулиано Чезарини бил определен за папски легат в Бохемия, Унгария и Полша, който да помири Владислав и вдовицата на Албрехт, кралица Елизабета, за да се обединят усилията на Полша и Унгария и да спрат турците. Полските велможи обаче в голяма степен не подкрепят начинанието на Владислав, тъй като техните територии са твърде далече от унгарско-турската фронтова линия. Въпреки това сборната армия на крал Владислав и Янош Хуняди се състои главно от унгарци и поляци и в по-малка степен – от сърби, чехи, хървати, босненци и власи. Във втория поход не участват Георги Бранкович и сърбите, а полското присъствие е твърде малобройно.

Тази работа е опит чрез преки свидетелства и факти, а когато такива липсват, привеждайки косвени аргументи, да изясним литовското участие в антиосманската офанзива от 1443 – 1444 г. и във Варненската битка на 10 ноември 1444 г.

За да разгледаме участието на литовците в горните събития, трябва да се интересуваме преди всичко от отношенията между полското кралство и неговата северна съседка Литва, защото възходящият път на развитие и утвърждаването на Полша като най-голяма и силна европейска държава стават в известна степен след 1385 г. Тогава по силата на Кревската уния⁹ (Крево – на територията на съвременна Белорусия) чрез династичен брак на литовския велик княз Ягайла (приел преди това католицизма) с полската кралица Ядвига и коронацията на Ягайла за полски крал с името Владислав II Ягело на историческата сцена се появява полско-литовската държава. Следствие на същата уния е приемането от литовците през 1387 г. на католицизма и въвеждането на латинската азбука.

От 1392 г. до 1430 г. Литва се управлява от формалния наместник на Ягайла и негов братовчед Витаутас. По време на управлението му княжеството достига върха на своето развитие, а границите му стигат почти до Москва.

Най-сериозният противник на обединеното полско-литовско кралство си остава Тевтонският орден, владеещ Латвия и части от Естония, Литва и Полша. На 15 юли 1410 г. в историческата битка при Грюнвалд (Таненберг) полско-литовските войски на крал Владислав II Ягело и Великия литовски княз Витаутас-Александър разгромяват прочутите тевтонци. След тази битка орденът губи завинаги своята сила, а династията на Ягелоните се утвърждава на политическата сцена.

На 2 октомври 1413 г. чрез договор (т.нар. Городненска уния¹⁰) между Владислав II и Витаутас се регулират

отношенията между Литва и Полша. Витаутас признава върховната власт на полския крал. Титултът Върховен (Велик) княз на Литва става елемент на полския кралски титул. Изравняват се правата на полската шляхта и на висшето католическо литовско дворянство, което се включва в полските съсловни институти и получава полски гербове. От промените са засегнати 47 рода. С това на практика се потиска литовската държавност. Съществува мнение, че с такива отстъпки към Полша се прави опит да се предпази Жямайтия (етнографска област в Северозападна Литва между реките Неман и Винава (съвременна Вента – б.м., Е. П.) от претенциите на тевтонците¹¹.

След смъртта на Витаутас заради пренебрегване на унията между Полша и Великото литовско княжество избухва военен конфликт. Междуособици съществуват и между претендентите за престола на Великото литовско княжество. През 1440 г. побеждава братът на Витаутас Сигизмунд, но скоро след това е убит в заговор. Избраният по това време за унгарски крал Владислав III Ягело (бъдещият Варненчик) изпраща за свой наместник в Литва брат си Казимеж, който там бил избран за Велик литовски княз. Опитите на поляците да разделят Литва между Владислав и Казимеж срещнали съпротивата на литовците. След гибелта на Владислав при Варна Казимеж става полски крал. Поляците желаят съединение на Литва с Полша, но до 1453 г. съгласие в това отношение не е постигнато. Тази тема обаче не е предмет на настоящата работа.

От произведението „История на Полша“ на Ян Длугош (1415 – 1480) са известни много имена на полски и литовски участници в Грюнвалдската битка. Някои от участниците в тази битка рицари (като ротмистър Дерслав Влостовски например – б.м., Е. П.) воюват по българските земи в антиосманските походи през 1443 – 1444 г. и достигат до Варна. Длугош съобщава, че при Грюнвалд участват 50 полски хоругви (отряди – б.м., Е. П.), а числото на литовските е 40. Имайки предвид, че в една хоругва участват между 25 и 80 копия, може да се уточни числото на участниците. И докато в повествованията за битката при Грюнвалд се прави разграничение между поляци и литовци, то в кампанията през 1443 – 1444 г. под полско участие вече се разбират участниците от Полското кралство, а това са поляци, литовци и рутени (древноруси). За голямо наше съжаление полското и литовското обкръжение на крал Владислав III в турската му война е твърде малобройно. Официално полската държава не взема участие в походите срещу Турция¹². Някои от историците стигат до извода, че полското участие е незначително, почти незабележимо в количествено отношение, защото хазната на кралството била празна и нямало средства за съоръжаването на голяма армия. Полша не желала да се намесва в конфликт срещу силен противник, който все още не заплашвал пряко страната. В армията на крал Владислав участват само доброволци¹³. Годишниците на Ян Длугош съобщават за 30 светски и църковни високопоставени особи, съпровождащи краля от полското кралство. Енеас Силвио Пиколомини казва, че на страната на краля останали около 300 полски рицари¹⁴. От тях са известни имената на около гу-

зина, участвали във втория поход. Калимах съобщава за героизма на Лешек Бобжицки, проявил се при превземането на крепостите Провадия и Петрич, но според последни изследвания, той не е автентична личност, а измислен герой¹⁵. Спомените на Яничарина, Михаил Константинович, пък съобщават за безименните безимотни полски селяни, взети в плен от турците и разпознали главата на краля след битката, а след това убити¹⁶. Знае се, че преди втория поход на крал Владислав били набрани около 2000 наемници в Полша, но те закъснели за Варненската битка¹⁷.

Днес са известни имената на 103 рицари или джуховници от Полското кралство, взели участие в антиосманската кампания на крал Владислав¹⁸. От тях само един е идентифициран като литовски боярин, хелмски кмет, лвовски висш придворен чиновник. Това бил Пьотр Рокути (Рокутович) Волчко от Клодно с герб „Дзялома“ (1434 – 1451)¹⁹.

Участието на литовци в състава на полската армия, в гвардията на краля Владислав е несъмнено. Какъв е численият състав на чисто литовските дворяни, или на полските шляхтичи с литовски произход, от наличните източници в България днес е невъзможно да се уточни.

Да се съди за етническият произход на участниците-аристократи от Полша по техните гербове, също не може, защото полската хералдика се отличава съществено от европейската. Както вече бе посочено, след Горогленската уния 47 знатни литовски католически рода получават полски гербове, а по-късно такива гербове получават и източноправославни родове. Полските и литовските гербове идват от условните знаци (например стрела, кръст, конник) на родовете от определена местност, които фигурират на знамената на опълченията, набрани за формиращата се полска войска. Числото на знамената било постоянно (само около 300) и получените дворянство се присъединявали към един от съществуващите вече дворянски родове.²⁰ Така един знак става герб на много родове, което е несвойствено за другите страни.

Когато през XIV век европейската хералдическа система достига Полша, родовете знаци били подчинени на правилата на хералдиката и така възникнала собствено полската система на гербовете. Докато в Европа и Русия гербът е знак на един род и се предава по наследство в най-древния клон на семейството, в Полша гербът на крупния дворянин е негов, но и на неговите васали. При завоюването на нови земи от полското кралство магнатът, завоювал тези територии, съобщавал своите хералдически знаци на новите си поданици. От тези знаци произлизат така разпространените в Полша и Литва двояни шляхтички фамилии, като едната им част назовава фамилията (или прозвището), а другата обозначава герба. В полско-литовската хералдика гербът си има собствено име (например литовският герб се нарича „Погон“ – б. м., Е. П.). От това време в лексиката на шляхтичите е възлязло понятието „гербово родство“, когато фамилии, нямащи генетическо родство, се обединяват под един герб. Различните „гербовници“ описват между 200 и 500 полско-литовски гербове²¹.

От казаното дотук става ясно, че полската хералдическа система не може да бъде източник за нашето изследване относно разпознаването на литовските участници в състава на полското рицарство, съпровождащо

крал Владислав Варненчик до Варна. Обикновените войници независимо дали са етнически поляци, или литовци си остават анонимни. Няма съмнение, че техният брой е много по-голям от този, който ни съобщава Яничарина.

В своята поема „Плач за смъртта на краля на Полша Владислав“, написана на латински език, съвременникът на Варненската битка средновековният поет от Крайна (Галиция) Николаи Петшахер призовава литовците и поляците да скърбят заедно с него за своя загинал крал, когото нарича техен „баща и брат“²². Дори да приемем, че съществителното „баща“ е употребено заради традицията (руските царе и императори традиционно са „бащици“ за своя народ), Владислав действително е „брат“ на литовците, тъй като е литовец по произход.

Пълният титул на Владислав гласи: „Владислав по Божията милост крал на Полша, Унгария, Далмация, Кроация, Рашка, България, Славония, на краковска, сандомирска, ленчицка, серадска земя и Куявия, върховен княз на Литва, поморски и руски господарин и наследник и пр.“²³ Владислав III не само се титулова като Велик княз на Литва, той е такъв по наследствено право. След смъртта на Витаутас през 1430 г. титлата Велик княз на Литва получава неговият братовчед Ягайла и тя става наследствена. След смъртта на баща си Владислав наследява тази титла.²⁴

Баща му Ягайла е син на литовския княз Олгерд и Юлиана, дъщеря на тверски княз от гръцко (т.е. източноправославно – б.м., Е. П.) вероизповедание. Той е най-изтъкнатият владетел на Литва преди нейното покръстване. През 1422 или 1423 г. по съвет на Великия литовски княз Витаутас твърде възрастният Ягело²⁵ се жени за шестнадесетгодишната княгиня София (известна в Полша като Сонка Холшанска – б.а, Е.П.), която имала родствена връзка със съпруга си в III/IV степен като внучка на Агрипина Ивановна Олгемунтова, чичова сестра на първата жена на Витаутас и племенница на неговата втора жена Юлиана²⁶. Според някои от историците източноправославното име на Ягайла било Яков, княз на Витебск. „Генеалогия на Ягелоните“ на Зигмунт Вдовичевски казва, че Владислав Ягело взел за жена София Холшанска (1405 – 1461), принадлежаща към княжески род с чисто литовски произход. Първи техен познат прадедо е Олгемунт, а областта Холшани (Олшани) се намирала в Осмянска околия на югозапад от Крево, „следователно на територията на същинска Литва“²⁷. Длугош, говорейки за четвъртия брак на Ягело, дава по-големи подробности за София, посочвайки за неин баща Анджей, син на киевския княз Иван. Анджей е бил наместник на Великото литовско княжество в Киев.

Майката на София била Александра, дъщеря на Друцкия княз Димитър, в чиито вени тече древнооруска кръв. Поради тази причина някои от средновековните извори определят София като „рутенска девойка“²⁸. Според бележка от 1401 г. бащата Анджей починал рано, оставяйки малолетни деца. От литовски извори знаем, че София и двете и сестри били отгледани от братя на майка им Семен Димитриевич Друцки. Хрониката на Биховиц сочи, че именно в дома на чичото Ягело вижда за първи път София.²⁹ От предишните си три брака той нямал наследник от мъжки пол и затова решил да се ожени за

девойката³⁰. Точната дата на сключване на брака не е известна, но се смята, че става през февруари 1422 г. Коронацията на София като полска кралица е извършена на 5 март 1424 г.³¹

Владислав получил името Варненчик по името на средновековна Варна, пред чиито крепостни стени загинал. Той е роден на 31 октомври 1424 г., „и по лице и по нрав бил много подобен“ на баща си. Кръстен е в краковската катедрала през февруари 1425 г. За да гарантира за първородния си син освен престола на Литва и короната на полското кралство, Ягело е принуден да даде някои привилегии и свободи на полската шляхта. В замяна на тях шляхтата дала съгласието си да избере един от синовете на Владислав II за свой крал.³²

Коронацията на Владислав III става през 1434 г., но докато не навърши 14 години, той се смятал за непълноправен владетел. Когато се решавала съдбата на унгарската корона, кралицата-майка София се старала да я спечели синът ѝ Владислав. С встъпването си на унгарския престол шестнадесетгодишният Владислав оглавява идеята за кръстоносен поход пред лицето на турската опасност, надвиснала над Унгария и укрепването на християнската църква. Следващите четири години са години на военна, дипломатическа и политическа подготовка за прогонването на нашествениците от Унгария и Европа и никой не предполага, че на 10 ноември 1444 г. Варна ще стане лобно място на този героичен син на Литва и Полша.

Близо пет века по-късно друк един достоен син на Литва, г-р Йонас Юро Басанавичюс, известен у нас като г-р Иван Басанович, отдава четвърт век (1880 – 1905) от своя живот и многостранно творчество на България.

Важно място в живота на Йонас Басанавичюс заема Варна, в чието благоустрояване и издигане в културно, курортно-туристическо, санитарно-медицинско и битово отношение влага много усилия. Д-р Басанавичюс предлага на местния общински съвет да отводни блатата край града, защото те били постоянни огнища на маларични епидемии и да залеси брега и големите градски улици с подходящи дървета, които да предпазват централната част от силните ветрове³³. От средновековните източници е известно, че сутринта в деня на битката, когато християнската армия заела позиции и чакала знак за атака, изведнъж се извил силен вятър. Пясъчната буря повалила на земята и изпокъсала някои рицарски знамена, между които и знамето на Свети Георги на крал Владислав. Шлемът на краля паднал на земята. След кратко време бурята преминала, денят отново бил тих и спокоен, но това се изтъквало като лоша прокоба за изхода на битката³⁴. Можем само да предполагаме, че освен здравните аргументи друга причина за настояването на Басанавичюс да се залеси крайбрежието, е познаването на средновековните източници за битката при Варна и версията за природното знамение.

Като истински родолюбец още с идването си във Варна г-р Басанавичюс е впечатлен от факта, че тук е станала битката между турците и християнските войски на полско-унгарския крал и Върховен княз на Литва Владислав III Ягело. Като общински съветник докторът е сред инициаторите и създателите на градския музей³⁵, в

който имало Владиславов отдели и били подредени археологически предмети от времето на битката, в която „волюват и загиват много литовци“³⁶. Горното свидетелство на доктора е потвърждение, че той познава тази страница от историята на своя народ. Вероятно не само „прекрасната гледка“, но и участието на негови сънародници са причина да се разхожда често, независимо от времето, по тези места, където те са загинали³⁷.

На Варненското бойно поле и на текето (гроба – б.м., Е. П.) Паша боба (Кесик баш текеси), намирало се на четвъртия километър на старото шосе за Добрич и Шумен³⁸, докторът посвещава подробно описание. Константин Иречек предполага, че там е погребан зетят на султан Мурад Караджа паша, ръководил левия фланг на турската армия и загинал във Варненската битка³⁹, а според пазача на текето съвсем близо бил убит паша-баба, който вървял с главата си под мишница, стигнал до текето и там, където паднал, бил погребан⁴⁰.

Това теке очевидно е станало място за поклонение за жителите на Варна независимо дали са мюсюлмани, или християни, защото те оставяли там парцалчета за здраве. По съвета на своя позната докторът оставя на гроба 50 сантиметра и е удивен от факта, че цял месец след това нямал проблеми със сърцето си⁴¹.

Въпросът за гибелта и гроба на литовеца по баща Владислав Варненчик интересува Басанавичюс и след напускането на България. През 1909 г. в свое писмо той препоръчва на Варненския си приятел Димитър Ралчев, който по това време е окръжен управител, да оказва съдействие по намирането на гроба на Владислав на родината в Украйна поляк Ян Гжегожевски⁴². От автобиографията на Басанавичюс е видно, че той познава в дигналото много шум полско издание на студията на Гжегожевски „Гробът на Владислав“⁴³, в което авторът твърди, че Владислав е погребан именно в текето Паша боба, и обвинява Варненката Тодора Илиева и неколцина мъже, че разкопавайки нощно време и непрофесионално гроба на краля, са унищожили част от неговите тленни останки.

Идвайки във Варна да изследва текето и предполагаемия гроб на крал Владислав четири години след отпътуването на Басанавичюс от България, полякът бил сигурен, че докторът не би позволил поругаването на гроба и би съдействал за запазването му⁴⁴.

Макар че тялото на краля не е открито след битката, че той няма гроб на Варненска земя, неговата каменна фигура ще лежи за вечни времена в мавзолея, изграден през 1935 г. от признателните българи в центъра на бойното поле, там, където Владислав загива. В последните две столетия това място се превърна в култов център за отдаване на почит към гибелта на нашите предци от Полша, Унгария, Чехия, Словакия, Литва, Украйна, Босна, Хърватия, Румъния и България и на техния крал „Владислав Йоголайтис Варненчик“, който през вековете се извиси до символ на идеалния рицар – борец за най-ценното завоевание на човечеството – националната свобода.

Олицетворение на безкрайна обществена, гражданска, професионална и научна ангажираност и всеотдайност към отечеството си Литва и към втората си родина България пък е г-р Йонас Юро Басанавичюс, чиято 160-а годишнина честваме днес.

* Благодаря на г-жа Тодорка Стоянова от Музея по история на медицината, че ми предостави за работа сценария на филма „100 лет тому назад“ на Даринка Маркишка-Мишлякова.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Свобода, В.* Значение и последици от Варна. Сборник Варна – 1444. Действителност и традиции. Варна, 2005, с.119.

² *Папакостеа, Ш.* Генуа, Венеция и кръстоносния поход при Варна, Сборник Варна – 1444. Действителност... Варна, 2005, с. 42.

³ *Цветкова, Б.* Паметна битка на народите. Варна, 1969, с. 5.

⁴ Пак там, с. 261.

⁵ *Гюзелев, В.* Оплаквайте ме, небеса, всичко живо на света да ме жали. Сборник Варна – 1444. Действителност и традиции. Варна, 2005, с. 9.

⁶ *Матанов, Хр.* Походите от 1443/1444 г. Угаснали надежди. – В: Сборник От Никопол до Виена 1396 – 1683. С., 2008, с. 37.

⁷ *Свобода, В.* Пос. съч., с. 119

⁸ *Гюзелев, В.* Дългият поход на полско-унгарския крал Владислав III Ягело от 1443 – 1444 г. и българите. – В: Сборник 550 години от похода на Владислав Ягело (Варненчик) с Янош Хуняди (1443 – 1993). Белово, 1993, с. 4.

⁹ <ru.wikipedia.org>(wiki) кривская уния.

¹⁰ <ru.wikipedia.org>(wiki) городленская_уния.

¹¹ <ru.wikipedia.org>(wiki).

¹² *Спиралски, З.* Поляците в походите на крал Владислав Варненчик срещу Турция. Сборник Варна – 1444 г. С., 1969 с. 144.

¹³ Пак там, с. 144

¹⁴ *Пентек, З.* Полските участници във Варненската битка. Сборник Варна – 1444 г. Действителност... Варна, 2005, с. 103

¹⁵ Пак там, с. 103 – 104.

¹⁶ Пак там, с. 104.

¹⁷ *Wapowski, B.* Dzieje Korony Polskiej I Wielkiego Ksiestwa Litewskiego od 1380 do 1535, изг. от М. Malinowski, т., II. Wilno, 1847, с. 515.

¹⁸ *Пентек, З.* Пос. съч., с. 115.

¹⁹ *Пентек, З.* Пос. съч., с. 11.

²⁰ <www.Wikipedia.org>(wiki) Польские...

²¹ *Родин, Ф. В.* Социально-политические аспекты

распространения польско-литовской геральдики в России (18.04.2006) в <http://sovet.geraldika.ru/artikle1495>.

²² *Гюзелев, В.* Походите на крал Владислав III Ягело през 1443/1444г. и българите. – В: Сб. Варна – 1444 г. Действителност... Варна, 2005, с. 9.

²³ <Wikipedia.org>(wiki).

²⁴ Парк-музей „Владислав Варненчик“, Н. А. сб. VII, инв. №34.

²⁵ *Вашилевски, Т.* Владислав III Варненчик. – В: Сборник 550 години от похода на Владислав Ягело с Янош Хуняди (1443 – 1993 г). Белово, 1993, с. 19.

²⁶ *Петкова, Е., Рачева, Е.* Кои е Владислав Варненчик. – Музей, бр. 4, април 1994.

²⁷ Парк-музей „Владислав Варненчик“. Н.А. сб.VII, инв. № 13.

²⁸ *Петкова, Е., Рачева Е.* Кои е Владислав Варненчик. В. Музей, бр. 4, април1994.

²⁹ Парк-музей „Владислав Варненчик“. Н.А. сб. VII, инв. № 12.

³⁰ <www.sofiag.ru Софья_Гольшанская>.

³¹ Парк-музей „Владислав Варненчик“. Н.А. сб. VII, инв. № 12.

³² *Вашилевски, Т.* Пос. съч., с. 20.

³³ *Троянски, Ив.* Д-р Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – Известия на Народния музей – Варна, т. X. Варна, 1974, с. 251

³⁴ *Олейник, К.* Битката при Варна. – В: Сб. Варна 1444. Действителност..., с. 21.

³⁵ *Троянски, Ив.* Пос. съч., с. 266.

³⁶ Пак там, с. 265.

³⁷ *Троянски, Ив.* Пос. Съч. с. 270.

³⁸ *Шкорпил Х. и К.* Двадесетгодишната дейност на Варненското археол. г-во. 1901– 1921 год., с. 37 – 38.

³⁹ *Троянски, Ив.*, Пос. съч., с. 266.

⁴⁰ Пак там, с. 267.

⁴¹ Пак там, с. 266.

⁴² Пак там, с. 256.

⁴³ Пак там, с. 267.

⁴⁴ От доклада на проф. Сигитас Нарбутас „Йонас Басанавичюс след завръщането му от България: сведения от дневниците 1905 – 1926г.“, прочетен на Международната конференция, посветена на 160-ата годишнина от рождението на г-р Йонас Басанавичюс . Варна, 29.IX.2011 г., става ясно, че г-р Басанавичюс и Гжегожевски са се познавали лично.

ЗДРАВНАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЛЕЧИТЕЛЯ ПЕТЪР ДИМКОВ

Тодорка Стоянова, Емилия Петкова

Петър Иванов Димков е роден на 6/19 декември 1886 г. в София¹. Носител на възрожденските идеали на своите предци от с. Горно броди – Серска Македония, чиято борба за български правдини била от „миладниновска и пърличевска мярка“ и става пример за цяла Източна Македония, Петър получава гържавна стипендия

и завършва средно и висше военно образование в Русия².

През 1909 г. се завръща в България и веднага е зачислен в 25-и пехотен градомански полк като подпоручик. Отдава 27 години от своя живот на българската армия и достига до чин полковник, воювайки за обединение на Отечеството по бойните полета на Първата балканска, Втората

балканска и Първата световна война. За войниците си е „строг баща“ и „пример за всички и във всичко“. Раняван е многократно и е кавалер на много ордени и медали за храброст и заслуги, между които – неколкостепенен носител на най-високия военен орден – „Свети Александър“³.

Петър Димков е не само усърден и смел офицер, изпълняващ воинския и служебния си дълг, той е безкористен, неуморен общественик. През 1924 – 1925 г., докато е на служба в Бургас, се включва в спасяването на тракийски бежанци и им осигурява храна, облекло, работа и квартири. В Свищов през 1927 – 1928 г. по негово инициатива и със съдействието му е прокаран казармен и градски водопровод. Много известен факт е, че през 1933 г. като командир на 21-ва средногорска дружина (полк) в Карлово Димков спасява родната къща на Дякона Левски от събаряне, а по-късно организира събирането на гарения. В кратки срокове къщата е реставрирана и до днес тя е символ на един от най-великите българи и на най-чистите и светли български идеали⁴.

След 19-майския преврат през 1934 г. полковникът създава в Асеновград комитет от видни честни граждани, които да съдят обвиняемите. Наставленията, които Димков дава на комитета при оценяване на виновността, е да съди по делата, а не заради идеите.

Най-пълно и творчески се развива роголюбивата строителна дейност на полковник Димков при пребиваването му във Варна през 1934 – 1935 г. като командир на 8-и пехотен приморски полк. Още в деня на назначаването си полковникът уверява офицерите и войниците от полка, че ще употреби всички свои сили и способности, за да бъде достоен командир на този полк, чието знаме е окичено с „лаврови венци на победна слава... из равните полета и планинските урви на Тракия, Македония, Моравско, Добруджа и Романия“⁵.

С мисъл за бъдещето и помнейки миналото, само за 10 месеца Димков урежда Военноисторически музей към полка, основава фонд „Културни мероприятия“ и фонд „Поддържане на ротното кандило и библиотека“, чрез които се създават условия за подобряване живота и разнообразяване на свободното време на войниците. Дарява едномесечната си офицерска заплата и апелира за помощ за построяването на паметник-портал, символизиращ победите на приморци, чиито имена, „издълбани като святи скрижали, ще останат завинаги в сърцата ни“⁶. В града се разгръща небивала благотворителна надпревара сред съюзи, дружества, клубове и граждани и на 18 ноември 1934 г. се поставя основният камък на този паметник, а след две години варненци се сдобиват със своята триумфална арка за вечни времена⁷.

Димков презервва идеята на братя Шкорпил в града ни да се построят монументални паметници, които ще разнасят славата на гревната ни история по целия свят и ще допринесат за развитието на курортното дело. Той създава организация с доброволно събрани средства и труд да се построи Мавзолеят на полско-унгарския крал Владислав Варненчик, да се отводнят блатата на морския бряг, които често са причина за маларични епидемии и да се създаде Аспаруховият парк. Социално слаби граждани работят по възстановяването на Аспаруховия вал, правят разкопки на римските терми. Заедно с това Димков е съучредител и

първ почетен председател на Варненската филхармония. Не е случаен фактът, че капелмайсторът на филхармонията композира марш, наречен „Полковник Димков“. За да разберем колко многостранна е дейността на този офицер, ще спомена, че все по това време той основава второто в страната ни българо-полско дружество. Изобщо той е „душата и двигателят“, живият импулс на културно-строителния подем сред варненци. Повече от четири десетилетия след тези събития Петър Димков скромно, но удовлетворено казва: „Всичко това се направи от любов“⁸. Неуморимият гух и строителната дейност на Димков в града ни е оценена от друг български офицер през 70-те години на миналия век като „чест и гордост, заслуга и отличие не само за него самия, за всички... офицери, от средата на които той е излъчен“, но и за цялата българска нация⁹.

Заради републиканските и русофилските си идеи и заради обществената си дейност, която често прехвърляла тесните рамки на общоприетото, през 1936 г. полковник Димков е преведен преждевременно в запаса и отпозава до кончината си на 4 октомври 1981 г. отдава всичките си знания, сили и енергия на лечението на хората. За него да помага на хората е съдба, „мисия на моя живот“, на която той се посвещава изцяло. И както офицерът Димков служи всеотдайно на Отечеството, така Лечителят Димков служи на българския народ.

Петър Димков се запознава с народните лечебни практики още в детството си. Баба му и майка му Екатерина Димкова са народни лечителки¹⁰. Димков още от малък проявява интерес към тази работа, която майка му върши между другото, но готова да откликне на всеки зов за помощ. Един от най-ярките му спомени, записани от Н. Антонов¹¹, е избата им, пълна с билки, които майка му бере, суши и подрежда според предназначението. Когато се научава да пише, тя му диктува, а той записва нейните народни рецепти в една тетрадка. С тази тетрадка П. Димков никога не се разделя, въпреки че я знае наизуст. За него тя е талисман, но и завет, който той развива.

Голямо значение за оформянето на неговите лечителски възгледи имат книгите, които чете. През 1900 г. като кадет във Военното училище в Полтава Димков се запознава с програмната книжка на великия писател Лев Толстой „Първото стъпало“. Според автора „растителната храна е първото стъпало за здрав и правилен живот“. Повлиян от идеите му за вегетарианството, Петър Димков решава повече да не се храни с месо¹². През 1903 г. в Русия излиза в превод „Новый способ лечения“ на М. Платен в три тома, които стават за Димков настолни книги. Към книгата на Платен има приложение за очна диагноза, която му прави голямо впечатление. По-късно Петър Димков се запознава с ръководството за очна диагностика на унгареца г-р Пекчели, а от 20-те години на XX в. започва все повече да навлиза в нея¹³.

Влияние върху неговата лечебна наука оказват и книгите по природно лекуване на С. Кнайп и Л. Куне. Затова не е случайно, че първата книга на Димков излиза през 1931 г. със заглавие „Практически съвети за правилно лекуване по метода на Луи Куне“. Това не е само превод или преразка на прочетеното, а първи опит на Петър Димков да осмисли, обобщи и представи своите възгледи за здравето, болестта, за лечението на болестите и

за предпазване от тях. От книгата личат сериозните му познания в областта на природната медицина, но и разбирането му, че правилното лечение изисква лекуване не само на заболелия орган, а на цялото тяло. През следващите години тази книга има няколко издания със заглавие „Наръчник по природно лекуване и живеене“.

През целия си живот Петър Димков наблюдава природата и обогатява тези първоначални познания, развива ги и създава своя здравна и лечебна философия. Тези познания намират своето обобщение в издадените през 70-те години томове „Българска народна медицина“ – истинска съкровищница на хилядолетния опит на българското природолечение, и излезлите след смъртта му „Хигиена и лекуване на душата. Новият човек – творец на съдбата си“ през 1995 г. и „Очна диагноза“ през 1999 г.

Много са случаите, когато той е помагал на близки и на войниците си. Особено впечатляващ е разказът му за холерата по време на Балканската война¹⁴. Само за два дни се разболяват 27 войници от неговата рота. Паниката е огромна и в опит да се спасят здравите, пристига заповед те да се изтеглят като изостава болните. И тук се проявява командирът и човекът Димков. Той решава, че няма да изостави своите заболели войници, а ще остане с тях, но не за да умрат, а да им дава кураж и да ги лекува, за да се оправят. Познанията му по народна медицина и опитът му като артелчик в Павловското военно училище през 1908 г., когато холерната епидемия отнема живота на много негови другари¹⁵, се оказват безценни. Лекува войниците си с лимонтузу, чесън, захар и чай, но и с цялата си воля да оцелее. И успява. Въпреки високата смъртност от холера, Димков не дава ни една жертва от своите войници.

През следващите месеци нашият известен микробиолог и бъдещ академик Методи Попов, самият той преживял холерата, прави изследвания и доказва, че дори в малки дози екстрактът от чесън убива холерния вибрион¹⁶. Без да е запознат с тези изследвания, следвайки предписанията на народната медицина, Димков доказва на практика верността им.

Въпреки многото случаи, в които Димков помага на болни, той счита за начало на своята лечителска дейност един случай в Бургас през 1920 г., сметнат от специалистите за безнадежден. Прилагайки ирисовата диагностика при болно от дифтерит дете, той успява да види в зениците му наченки на оздравяване¹⁷.

През следващите повече от 60 години, въпреки забраните и гоненията, Лечителят е презгледал над 100 000 души и е спасил живота на хиляди болни и отчаяни от конвенционалната медицина хора. Сред тях са както обикновени хора от народа, така и високоставени политици и държавници. Със специални препоръки преди 9 септември 1944 г. при него идват приближени на цар Борис III, а след това – на Тодор Живков и комунистическия елит. Ефикасността на неговите лечебни методи го правят търсен не само в България, но и в СССР. Той лекува Людмила Живкова след катастрофата, Леонид Брежнев, К. Черненко, поета Александър Твърдовски и др. Благодарение на тези контакти и личната протекция на Тодор Живков е разрешено издаването на неговия три томов труд „Българска народна медицина“, макар и преработен, за да отговаря на социалистическите норми.

В „Българска народна медицина“ Димков формулира основните принципи, от които се ръководи:

1. Болните трябва да се лекуват предимно с естествени природни средства;
2. Едновременно с лечението трябва да се вземат мерки и за общото укрепване на организма чрез промени в режима на живот и хранене;
3. Лечението трябва да бъде строго индивидуално както по отношение на прилаганите лечебни средства, така и относно дозировката им;
4. Лечението трябва да бъде комплексно – да въздейства както върху болния орган, така и върху целия организъм;
5. При лечението по принцип не трябва да се бърза /с изключение на особените и спешни случаи/, за да се дава и на организма възможност да се бори с болестта.
6. Необходимо е у болните да се създава вяра в оздравяването чрез убеждаване, че болестта може да се превъзмогне чрез отстраняване на страха от нея и на психичното напрежение.

Димков е привърженик на цялата медицина, при която се използват за диагностициране и лечение методи, които нямат странични вредни въздействия, т.е. прилагат се естествени, природни средства.

За диагностициране на заболяванията Петър Димков използва ирисодиagnostиката. По думите на проф. Ст. Тодоров, под чиято редакция излиза книгата на Димков „Българска народна медицина“ „у нас едва ли някой преди Димков е прилагал с толкова умение ирисовата диагностика. ... Изработените от него карти на ирисите отразяват всичко научно и наблюдавано по време на дългия му и активен творчески живот“¹⁸.

Лечебните средства имат за цел да пречистят организма, да подтикнат функционирането му в правилна посока и да заздравят болните органи. Димков отдава голямо значение на водолечението чрез вани, поливания, фрикции, компреси, овивания, парни бани, инхалации, промивки и др. Към тях се добавят и други природолечебни методи – слънчеви и въздушни бани, движения на открито, сухи обтривания, гимнастика, прилагане на специални начини на дишане, лапи, масаж и др.

Значимо място сред лечебните методи на Димков има фитотерапията /билколечението/. Той неведнъж е казал, че е привърженик на зелената медицина. За Петър Димков „Билката е чудо на природата. Тя е особено растение. В нея повече, отколкото в което и да е друго, са съсредоточени лечебни възможности“ ... „Билката е концентрирано слънце. С това искам да кажа, че тя съдържа живот.“ Лечителят Димков познава българските билки не само от книгите, той ги изучава сред природата, събира ги, приготвя от тях отвари, които сам опитва, дори когато няма нужда от тях, за да разбере как действат¹⁹.

За успешното лечение от голямо значение е начинът на хранене и диетата. В своята житейска философия, изградена както въз основа на прочетеното от него, така и на личните му наблюдения, житейски и лечебен опит, Петър Димков е привърженик на вегетарианството. Според него то е основа за здравословно хранене и здравословен начин на живот. Много често Димков препоръчва употребата на чайове, като един от любимите

му е липовия. За него между фитотерапията и вегетарианството има родствена връзка, "...защото и вегетарианството само по себе си е треволечение, което ни учи, че човек трябва да търси своята храна, т.е. извора на своя живот, не в убитите животински трупове, пропити с отрови и с продукти на развиващото се гниене, а в растенията и плодовете, тия първи възприемачи, трансформатори и акумулатори на слънчевата енергия, мощният извор на всеки живот на земята. Чрез тях ние, синовете на слънцето, се приобщаваме към слънцето, получаваме неговите лъчи и ставаме „геца на слънцето“²⁰. В тези мисли прозират идеите на Учителя Петър Дънов, чийто последовател е бил Димков.

В диететиката на Димков важно място заема употребата на дестилирана вода. През 1936 г. г-р Кирил Йорданов пише: „За лекуването с дестилирана вода у нас писа първи нашият приятел г. Петър Димков. Той първи направи достояние на българското общество, че с „мъртва вода“ може да се лекува.“²¹ До края на живота си, Лечителят пише дестилирана вода, която сам си произвежда с допотопно апаратче и смята, че дължи дълголетие и доброто си здраве и на тази спасителна течност²².

Освен върху физиката трябва да се въздейства на духа, за да се възстанови душевното спокойствие и се пробуди лечебната воля. „Да мислиш „не мога“ значи да залостяш вратата на всяка възможност, а човек, който знае да иска, той всичко постига.“²³ За Димков вярата, волята, мисълта, самоверие, самовнушението, безстрашието, оптимизмът са от решаващо значение за оздравяването.

Всички тези методи не действат изолирано един от друг, а се свързват в една единна програма. Лечебният процес не е бърз, а продължителен, лечението е последователно и постепенно, като целта е да се въздейства върху целия организъм и да се постигне общо укрепване, а не само да се лекува болният орган.

В т. 2 на „Българска народна медицина“ Петър Димков посвещава специален раздел за децата. Той започва от бременността и раждането, посочвайки факторите, които влияят върху детето още преди раждането му и дава съвети за правилното отглеждане на кърмачето и детето. Освен чисто хигиенните съвети има и общовъзпитателни, целящи да подпомогнат родителите при отглеждането и възпитанието на детето. Особено внимание Лечителят обръща на възпитаването на съзнателно, а не слъпо послушание, на привикването на децата към труд, привикване към вежливост, но и насаждане на самоувереност, за да имат вяра в себе си. За изграждането на децата е много важен личният пример на родителите, затова те трябва да се въздържат от лоши постъпки²⁴. „Недостатъците у детето са почти всякога последица от по-раншни наши грешки. Трябва родители и учители със задръжни усилия да поправяме недостатъците на децата – преди всичко лъжа, кражба, леност, злоба, завист, непослушание и др. Трябва да караме детето смело да признава своите грешки, да развиваме у него чувство за отговорност.“²⁵

На повече от 300 страници Петър Димков описва болестите, от които страдат децата, и начина на лечението им, препоръчван от народната медицина²⁶. Дадени са повече от 250 рецепти за лечение на детски болести. Те са изписани с народните им наименования (червен вя-

тър, гушер или лъжлив круп, млечница, гнойник и др.), за да бъдат ясни и разбираеми за хората от народа, за които е предназначена книгата. Всяко заболяване е описано по определен план: причини, признаци, предсказание, лечение, диета, а при някои заболявания е добавено и внушението. За Димков внушението и самовнушението са от решаващо значение за излекуването. В първите издания на книгите му, излизали преди 1944 г., те неотменно присъстват, но в годините на тоталитаризма е опасно дори споменаването им. Затова отпадането им е вероятно един от компромисите, които Димков прави, за да бъде публикуван трудът му. Заболяванията са подредени по групи: болести на пъпа у новороденото, общи заболявания, болести на главата, на дихателните органи, туберкулоза, болести на сърцето и някои кръвни болести, на храносмилателните органи, на пикочополовата система, на нервната система, на органите за движение, на костите, ушни, носни, очни, кожни, венерически, тумори, разни болестни състояния и недостатъци у децата, болести, които засягат целия организъм на децата. Сред тези заболявания има лесно лечими и други, чието лечение изисква много време.

Дори и при най-тежките случаи Петър Димков дава съвети и надежда за изцеление. Той се придържа към правилото: „Нещо, което идва, може и е дължно да си отиде Нормално е състоянието на здраве, а ненормално – състоянието на болест! Болестта е симптом, израз не на несъвършенството на живата материя, а на допуснатите от живата материя противоречия с природния и социален закон“²⁷. За него лъжата, която дава надежда на неизлечимо болния не е лъжа, защото „не може да бъде лъжа това, което се стреми да помогне на болния: да му върне здравето, да му върне живота!“²⁸ Човекотлюбивият Димков е готов винаги да помогне, да съпреживее чуждата болка, да даде надежда и да победи болестта, дори когато всички смятат това за невъзможно. Затова народът го е нарекъл „Лечителят“.

Делата на Димков го нареждат сред строителите на България, сред най-достойните чеда на всеки народ и името му ще продължи да свети през вековете с истински възрожденски блясък. Целият му жизнен път, неговата безусловна всеотдайност, граничеща със жертвоготовност, ни дават пълното основание да дефинираме неговата личност като ДУХОВЕН УЧИТЕЛ не само в мащабите на нашата родина, но и в планетарни измерения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Петкова, Е. Петър Димков – доблестен воин, роголюбив обществостроител и признат природолечител. – Известия на НВИМ, т. XII. 1998, с. 186 – 189.

² Кафтанджиев, Н. Идеята на Стоян Заимов за музей на Българското възраждане и културно-историческото строителство на Петър Димков. – Известия на НВИМ, т. XIII, 1999, с. 97.

³ Петкова, Е. Офицерът и роголюбивият Петър Димков. – В: Петър Димков – роголюбивият, Лечителят, мислителят. С., 2009, с. 34.

⁴ В. „Отечествен фронт“, бр. 11556 от 18.02.1983.; Петкова, Е. Петър Димков-доблестен воин..., с. 190.

⁵ ЦВА, ф. 756, оп. 1, а.е. 184, л. 171.

⁶ В. „Варненски новини“, бр. 3745 от 18.11.1934 г.

- ⁷ ПМБД/Н.А., сб. VII, Инв. № 45/15.
- ⁸ Петкова, Е. Петър Димков – доблестен воин..., с.185.
- ⁹ Янков, К. Офицерът – културно-обществен деятел. Доклад на ВИНД, 21.12.1970, личен архив.
- ¹⁰ Кафтанджиев, Н. Петър Димков. Добре познатият непознат. София, 2004, с. 26.
- ¹¹ Антонов, Н. Лечителят Димков. Пловдив, 1987, с. 21.
- ¹² Кафтанджиев, Н. Цит. съч., с. 111.
- ¹³ Пак там, с. 46.
- ¹⁴ Антонов, Н. Цит. съч., с. 47.
- ¹⁵ Петкова, Е. Офицерът и родолюбецът Петър Димков. Петър Димков родолюбецът, лечителят, мислителят. София, 2009, с. 30.
- ¹⁶ Вълчанов, В. Методи Попов. София, 1954.
- ¹⁷ Антонов, Н. Лечителят Димков. Пловдив, 1987, с. 26.
- ¹⁸ Димков, П. Българска народна медицина, т. 1. София,

- 1977, с. 11.
- ¹⁹ Антонов, Н. Цит. съч., с. 73-82.
- ²⁰ Димков, П. Наръчник по природно лекуване и живеене. Част I. Ст. Загора, 1933, с. 182.
- ²¹ Йорданов, К. За лекуването с гестулирана вода. – Природен лекар, Варна, год. IX, окт., 1936, кн. 2, с. 31.
- ²² Кафтанджиев, Н. Петър Димков. Добре познатият непознат. С., 2004, с. 115.
- ²³ Димков, П. Наръчник по природно лекуване и живеене. Част I. Ст. Загора, 1933, с. 198.
- ²⁴ Димков, П. Българска народна медицина, т. 2. София, 1978, с. 58-59.
- ²⁵ Димков, П. Пак там, с. 53.
- ²⁶ Димков, П. Пак там, с. 67– 369.
- ²⁷ Антонов, Н. Цит. съч., с. 115.
- ²⁸ Антонов, Н. Пак там., с. 89.

ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС СЛЕД ЗАВРЪЩАНЕТО МУ ОТ БЪЛГАРИЯ. СВЕДЕНИЯ ОТ ДНЕВНИЦИТЕ 1905 – 1926 Г.

Сигитас Нарбутас (Институт за литовска литература и фолклор – Вилнюс, Литва)

В Института за литовска литература и фолклор наред с многобройните ръкописни документи и книги, принадлежали на доктор Йонас Басанавичюс, се съхраняват и неговите дневници. Те обхващат дълъг период от живота му, започващ от последното десетилетие на пребиваването му в България (1893 –1904). Последният дневник се отнася за периода от 1.I.1925 до 7.II.1927 г. Имайки предвид датата на смъртта на Й. Басанавичюс (16.II.1927 г.), можем да кажем, че той е водил своя дневник почти до смъртта си. Голяма част от записките са водени в лекарски бележници под название „Wiener Medicinal-Kalender und Rezept-Taschenbuch für praktische Aerzte“, издавани от печатница „Урбан и Шварценберг“ във Виена (дневници 1899 – 1911, 1913 – 1914 г.)¹. Записките от 1915 и 1916 г. са водени в календари, именувани „Польза: Календарь и записная книжка для всѣхъ“, издадени в Петроград в книгоиздателство „Прогрессъ“ на М. Т. Стакун². Другите дневници са в обикновени бележници без хронологично деление на месеци и дни³. Тези свои дневници Й. Басанавичюс използва при работата над своята автобиография⁴. Неголяма част от записките му, отнасящи се за трудовете му върху литовския фолклор и митология, са издадени в последната книга от многотомната „Фолклорна библиотека на Йонас Басанавичюс“⁵.

Своеобразието на дневниците на Й. Басанавичюс може да обясним с календарното им водене. Литературоведът Римантас Глинскис, издал монография, посветена на историята на литовския дневник, обръща внимание на особеностите на неговите текстове. Той оценява тази част от ръкописното наследство на доктора по следния начин: „В текстовете, писани всеки ден, авторът педантично (с точност до минути) е описвал изминалия ден (кога е отишъл да спи, кога е станал, какво е сънувал, как се е чувствал), времето, ежедневните дела, политическите събития. Записките да-

ват представа за педантичния начин на живот на автора, за постоянството на характера му, за последователността и суховатата му обективност. В периодите на интензивен обществен живот (1917, 1918, 1919, 1920 г.) са писани и малко по-големи обзори на политическите събития“⁶.

Думите на литовския литературовед характеризират достатъчно точно само формалната страна на записките в дневниците на Й. Басанавичюс. Те не обхващат съдържанието, а заедно с това и ценността на неговите дневници, между другото много скромно включвани в научния и културния оборот на Литва. Ние на свой ред ще се опитаме да обърнем внимание на някои групи особености на този ценен и интересен ръкописен източник от първата четвърт на ХХ в., изобилстващ със значими събития.

Уточняването на оценката на литовския литературовед може да ни насочи към това, че своеобразието на дневниците на Й. Басанавичюс се дължи и на „жанровото“ своеобразие на самите календарни книжки, използвани от доктора за неговите дневници, и на особеностите на неговия характер, дейност, възгледи, мирозглед и вътрешен свят въобще. Звучи парадоксално това, че през последното десетилетие, изминало от празнуването на 150-годишнината от рождението на Й. Басанавичюс, са излезли твърде малко оригинални изследвания за живота и дейността му, въпреки че неговото творческо наследство се е ползвало с постоянно внимание. Тук можем да посочим ценната статия на Витаутас Ландсбергис „Политиката на Йонас Басанавичюс“, издадена в отделна книжка, раздел в монографията на Нерия Путинайте „Изгнаници северно от Атина“, сборник с материали от научната конференция „Д-р Йонас Басанавичюс, 1851 – 1927“ и монографията на Петко Мангачев „Д-р Йонас Басанавичюс Миван Басанович – живот и дело в България“, а също и публикациите на трудовете на Й. Басана-

вичюс, дневника на неговата съпруга Елеонора Габриела и „Каталог на личната библиотека на Йонас Басанавичюс“⁷. В някои от посочените по-горе работи се изказва критично отношение на авторите по отношение на религиозните, научните или политическите възгледи на Й. Басанавичюс, а в други неговата обществена дейност, научни трудове и пр. се оценяват крайно високо. Налага се изводът, че в нито една от посочените публикации няма да открием премерен, обобщаващ възглед за живота, дейността, светогледа, душевния мир на Й. Басанавичюс и в крайна сметка достоверен цялостен негов психологически портрет. Ето защо имаме известна надежда, че тази конференция, посветена на 160-годишнината от рождението на Й. Басанавичюс, и представените на нея нови, неизвестни досега материали ще способстват за повишаване на интереса към неговата личност и за задълбочаване на сведенията за неговата работа и творческо наследство. В тази връзка сведенията в неговите дневници дават много ценен материал.

По-горе цитираните гуми на литовския литературовед за „суховатата обективност“ на записките в дневниците можем да интерпретираме и да запълним с коментари, основавайки се на съдържанието и стилистиката във всички запазили се дневници. Оценявайки съвкупно тези дневници, не трябва да забравяме, че Й. Басанавичюс запазва неизменно своята съдържана обективност, описвайки както значимите събития, така и доста „по-спокойните“ периоди на своя живот, станали вече неотменна част от историята на Европа в началото на ХХ в. В неговите дневници по един или друг начин се споменават повече от 500 различни фамилии, като почти всички упоменавания са със съдържан характер. (Исклучение прави единственият случай, когато докторът си позволява няколко немил гуми по адрес на полския учен Ян Гжегожевски, който задължиял на Басанавичюс с голяма сума пари и не си върнал дълга⁸.) Това можем да обясним както с проникателността и далновидността на техния автор, така и с дискретността и уважението към чуждата личност. „Суховатата обективност“ по отношение на събития с различна значимост, отбелязана от литературоведа, най-добре може да се оцени, ако се опираме на цялото съдържание на неговите дневници, а не на отделни бележки. В тях почти отсъстват записки за събития, важни за личния живот на самия Й. Басанавичюс или на негови роднини. Повечето от записките дават кратка информация за събития, важни за религиозния, културния, икономическия, политическия живот на литовци, поляци, евреи, руснаци, белоруси, други вилнюсци и жители на Литва, Полша, Белорусия и Русия, следователно, имащи ярко изразен обществен характер. (За това по-подробно по-нататък.) Тази особеност на дневниците пряко насочва не само към своеобразния нюх и умение в кръговрата на делника да се отделят важните събития, но и към социалността и общителността на личността на Й. Басанавичюс. И третата черта, достойна за отбелязване в контекста на неговите дневници, е патриотизмът на Й. Басанавичюс. Непоколемимата и дълбока любов към отечеството е черта, отбелязана още от първите му биографи. В дневниците тя е изразена чрез носталгични гуми при вида на птиците, летящи към Литва, или чрез радостна съдържана бележка за песента на чучулигата в родното поле⁹. Освен всичко останало това говори и за чувствителността на доктор Й. Басанавичюс.

Темата на нашето изследване се отнася към другата – историкографската – страна на дневниците на Й. Басанавичюс. Със своите съратници, подписали Акта за независимостта на Литва, провъзгласена на 16 февруари 1918 г., и с многобройни помощници той е провеждал последователна работа по възстановяване на независимата демократична литовска държава. В това обществено, политическо и културно движение можем да отделим следните основни моменти: свикване на Първия конгрес на литовците, сега известен като Велик вилнюски сейм (4–5.II.1905 г.); учредяване на Литовското научно общество (7.IV.1907 г.); свикване на Литовска конференция в окупирания от немците Вилнюс (18–22.IX.1917 г.) и провъзгласяване на независимостта на Литва (16.II.1918 г.). Тези важни моменти са резултат от широките обществено-културни процеси, протичащи в Литва и в съседните държави през първите две десетилетия на ХХ в. Заг тях стоят много общественици и политически дейатели от това време. Тези процеси и личности са достатъчно подробно представени и оценени в многобройни научни трудове на литовски, полски, немски, руски и други учени. В някои от тези трудове ролята на Й. Басанавичюс е условна, в други той само се споменава, а в трети не откриваме неговата фамилия. Без да започваме научна дискусия по този повод, ще се постареем по неговите дневници да покажем съпричастността на Й. Басанавичюс към тези важни събития и оценката му за самите процеси и личности.

Съдейки по записките, Й. Басанавичюс се отправя от Варна към Литва на 30 май 1905 г., на 31 юли пресича границата на Руската империя, а на 1 август същата година пристига във Вилнюс¹⁰. Като изключим честите му пътувания в Литва, Русия и други страни, тук, във Вилнюс, той живее до края на живота си. През първите месеци след завръщането си Й. Басанавичюс отделя много усилия за учредяване на Литовското научно общество. Бурно развиващите се политически събития в Руската империя попречили за осъществяването на този замисъл тогава, но благоприятствали свикването на Първия конгрес на литовците (Великия вилнюски сейм), на който са формулирани и провъзгласени някои искания с политическо, икономическо и културно съдържание.

Идеята за свикването на Конгреса принадлежи на Й. Басанавичюс (записка от 10 октомври 1905 г.). На 17 октомври 1905 г. император Николай II издава известния манифест, в който са изложени принципите за управление на държавата на конституционна основа, обещание за свикване на Руска дума (Руски парламент), провъзгласени са демократични свободи. С дата 18 октомври 1905 г. в дневника е поместена идеята за събиране на единомишленици в редакцията на вестник „Вильняус жинес“ (Вилнюски вестни) за избиране на организационен комитет „за свикване на конгрес на литовците“. Това става на 19 октомври 1905 г. На 26 октомври 1905 г. във Вилнюс започват стачки, продължили до 3 ноември 1905 г. В стълкновенията с правителствените войски загиват няколко души. В тази обстановка Й. Басанавичюс взема окончателното решение за свикване на такъв конгрес (записка от 31 октомври 1905). Целият ноември е зает с подготовката на конгреса. Самият той е свикан на 4–5 декември 1905 г. (записки от съответните дни)¹¹.

В записките от декември Й. Басанавичюс отбелязва само факта на това събитие. В бележките за 4 декември 1905

г. е поместено: Išryto – Lietuvių kongressas – daug kalbeįjimo etc. baisei nuvargau („От сутринта – Конгрес на литовците – много разговори и т.н. Много се изморих“). В записките от 5 декември 1905 г. четем: Kongressas – daug arųthmijų. – Rabaiga kongresso („Конгрес – много сметки. – Закриване на Конгреса“). Тези гуми прикриват не само многобройните дискусии по процедурни въпроси, интензивното обсъждане на направените предложения с политически и културен характер, но и главно – взетите решения. Главното от тях е искането за предоставяне от Русия на политическа автономия на литовците (на етнографска основа) и разрешение да имат във Вилнюс свой сейм, избран от самите тях чрез всеобщи и равноправни избори. Този важен документ набелязва пътя за по-нататъшните действия на Й. Басанавичюс и неговите съратници през следващите десетилетия.

Второто значително творение на Й. Басанавичюс, също коментирано в многобройни изследвания на съвременници и учени, е учредяването на Литовското научно общество (ЛНО)¹². Съвременниците му подчертават някои важни моменти, предшестващи това събитие. Почти всички посочват съвещанието, проведено на 10 септември 1905 г. в една от стаите на Градския дворец, на което е било решено да се учреди ЛНО, а също друго събрание на 11 септември 1905 г. в квартирата на съратника на Й. Басанавичюс Йонас Вилейшис, в която е учреден комитет за подготовка на устава на ЛНО¹³. Друга важна дата е 2 декември 1906 г. – денят на връчване на градските власти на неколкократно обсъждания, редактиран и накрая приет устав¹⁴. На 28 февруари 1907 г. той е утвърден от Виленския губернатор. След това, както пише Антанас Валайтис, остава една формалност – „свикване на всеобщо учредително събрание на Литовското научно общество“¹⁵ на 7 април 1907 г. Това събитие е подробно описано от много от вече споменатите автори.

Дневникът на Й. Басанавичюс го допълва с някои важни детайли. Записките, касаещи този въпрос, основно обхващат три периода: септември и октомври 1905 г., ноември и декември 1906 г. и март – май 1907 г. Както вече бе посочено, в Литва Басанавичюс се връща твърдо решен да се заеме не с нещо друго, а преди всичко с учредяването на ЛНО. Във Вилнюс той пристига на 1 август 1905 г., а вече на 13 август в своя дневник отбелязва: „Около 1 1/2 след обед гоиде Силвестрайтис; договорихме се като редактори да издаваме „Литовски народ“ (Ape 1 1/2 vidurdienij atejo Silv[estraitis]; susitarėva, kairo redaktoriai, išleidinet „Lietuvių Tauta“). Pavakare su S. pas Jurašaitį, photographa). Тук споменатият „Литовски народ“ „Lietuvių tauta“ е първото литовско научно списание, което след учредяването на ЛНО става негово периодично издание. В хронологията на събитията следва вече споменатата „Литовска вечер“ в Градския дворец, след която е прието решение за учредяване на ЛНО, и някои други събития, показващи, че още в 1905 г. са налице всички необходими за тази стъпка условия. Записките от 11, 19 – 20 септември и 1 – 16 октомври свидетелстват за създаване на група за подготовка на устава, а също за написването и редактирането на неговия текст. Оставало този устав да се утвърди и да се свика учредителното събрание. Поради вече посочените причини това не могло да се случи тогава. От втората половина на октомври до началото на декември 1905 г. Й. Басана-

вичюс е ангажиран с организирането на Първия литовски конгрес (Великия Вилнюски Сейм), а след това с изборите на литовските кандидати в Думата на Руската империя.

Към работата по учредяването на ЛНО Й. Басанавичюс се връща през следващата година. На 27 ноември 1906 г. на събрание у Йонас Вилейшис е определен ген за утвърждаване на устава, което става на 2 декември 1906 г. Записките от 19 януари 1907 г. свидетелстват за начало на подготовката за отпечатване на първия том на „Литовски народ“, от 5 март – за даването му за печат, а от 31 май – за приключване на издателската работа. В същото време в записките от 15 март до 19 май Й. Басанавичюс фиксира други дейности и събития по учредяването на Обществото: преговори с Йонас Вилейшис за заседание на учредителите на Обществото (15 март 1907 г.), за първото такова заседание (20 март 1907 г.), второ заседание (1 април 1907 г.), учредителен конгрес на ЛНО (7 април 1907 г.) и първите заседания на управата на ЛНО (22, 29 април 1907, 18 май 1907 г.).

Многобройните записки за работата на ЛНО и неговите комисии, за научните трудове на Й. Басанавичюс, редактирането на изданието „Литовски народ“, а също и на други книги и учебници, бележките за грижите за библиотеката, архива, за различните събрания на ЛНО показват колко голямо внимание отделя впоследствие Й. Басанавичюс на това Общество.

В дневниците намират отражение всички важни събития от второто десетилетие на ХХ в. От тях най-голямо значение има Първата световна война. Със вземането на цялата територия на Литва от немската армия (август 1915 г.) укрепват надеждите на литовските политически дейци, че в скоро време ще се създадат благоприятни условия за възникване на самостоятелна независима литовска държава. Те напълно се оправдават. Президентът на САЩ Томас Удро Уилсон провъзгласява идеите за самоопределение на народите. Германските окупационни власти правят важни крачки, за да съхранят завоюваните територии и привлекат населението им на своя страна. На поляци, украинци, белоруси, жители на Курландия е предложено да създадат комитети от представители на своите народи, на които немските власти да предадат част от административните, икономическите, политическите и културните полномощия.

Й. Басанавичюс е един от малкото известни политически деятели от това време, към когото се обръщат окупационните власти с молба да представи списък с кандидати за комитета на литовските представители. Той одобрява тази инициатива и предлага да се свика всеобща конференция на литовците, на която делегатите да изберат упълномощени представители. Лятото на 1917 г. е запълнено с организирането на конференцията, наречена по-късно Вилнюска, заради мястото на провеждането ѝ. Тя се състои на 18 – 22 септември 1917 г. По време на тази конференция е набелязано създаването на независимата държава Литва, свикването на учредителен сейм (парламент), а също така е избрана Литовска тарига (Литовски съвет), на която е възложено освен всичко друго провъзгласяването на независимостта. Й. Басанавичюс заедно с 19 други известни представители на обществеността е избран в Таригата. Използвайки благоприятната политическа и военна конюн-

тура, установена във Вилнюс и в цялата окупирана от немците Литва в началото на 1918 г., на 16 февруари 1918 г. Литовската тарба провъзгласява възстановяването на независимата литовска държава. Й. Басанавичюс е председател при вземането на решението по този въпрос и става един от подписалите Акта за независимостта на Литва. От тази дата започва нов етап в нейната история¹⁶.

Своята преданост към Вилнюс и Литва Й. Басанавичюс съхранява до края на живота си, без да се спира пред трудности и нещастия. В края на Първата световна война немските войски напускат територията на Литва. Веднага след отстъплението им град Вилнюс на 1 януари 1919 г. за няколко дни е зает от полските легионери. На 5 януари 1919 г. те са изгонени от войските на Съветска Русия¹⁷. След няколко месеца полската армия принуждава болшевиките да отстъпят¹⁸. На 14 юли 1920 г. Червената Армия отново завзема Вилнюс. Още на 12 юли 1920 г. в Москва между Съветска Русия и Литва е подписан мирен договор, а на 6 август същата година между двете страни е подписан допълнителен договор, според който град Вилнюс до 1 септември трябва да бъде предаден на литовските власти. В града влизат няколко литовски военни части, на които е възложено да обезпечат реда в столицата. На 27 август 1920 г. Червената Армия отстъпва от града, предавайки го на правителството на Литва¹⁹. На 7 октомври 1920 г. в град Сувалка между Литва и Полша е подписан военен договор, според който Вилнюс е признат за литовски. На следващия ден войската на Полша нарушава този договор и на 9 октомври завзема града и целия Вилнюски край²⁰. Започва окупацията на този край на Литва, проточила се почти двадесет години.

Сякаш обобщавайки изминалия живот, на 23 ноември от тази съдбоносна 1920 година Й. Басанавичюс отбелязва в своя дневник:

„Вторник 23. Днес [деня] на папа Клеменс – моят рожден ден. Аз станях на 69 години. Това е дълъг живот, но [маркираните] от него събития сякаш са се случили вчера. Основаването на [вестник] „Аушра“, който започна да пробужда нацията от вечния сън; завръщането от България и през 1905 г. свикания по моя инициатива във Вилнюс „Велик“ сейм; основаването през 1907 г. на Литовското научно общество и началото на държавата Литва с [нейната] Тарба – всичко това аз имах щастието да го преживея и – сътворя. [...] Как ми се иска да поживея още няколко години и да завърша многобройните започнати съчинения! Такива [ще бъдат] моите пожелания за следващата година!“²¹

Й. Басанавичюс остава до края на своя живот във Вилнюс²². Той работи като лекар в литовската гимназия „Витаутас Велики“, между другото основана от самия него заедно с някои други просветители през 1915 г.²³ а също има частна лекарска практика и немного пътешества. Много сили и време той посвещава на научна и обществена дейност. През 1919 – 1927 г. излизат основни научни трудове и публицистични съчинения на Й. Басанавичюс: „Iš lietuvių gyvenimo 1915 – 1917 m. po vokiečių jungių“ („Из живота на литовците през 1915–1917 г. под немско иго“), „Levas lietuvių pasakose ir dainose“ („Лъвът в литовските приказки и песни“; и двете през 1919 г.), „Apie trakų rygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ („За тракийско-фригийския народ и преселването му в Литва“; 1921 г.), „Iš Palangos istorijos“ („Из историята на

град Паланка“; 1922 г.), „Seniausias lietuvių kalbos paminklas“ („Древен паметник на литовския език“, 1923 г.), „Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpiti Centralis komitetas Vilniuje ir jojo veikimas labdarybės srityje 1923 met“ („Централния комитет на Литовското общество за помощ на пострадалите от войните във Вилнюс и неговата дейност в сферата на благотворителността за 1923 г.“), „Sprendos 1864 metų uždraudimas, jojo pasekmės ir reikšmė“ („Забраната на печата през 1864 г., нейните последиствия и значение“, и двете през 1924 г.), „Dėliai Daidaliaus ir jojo labyrinto“ („За Дедгал и неговия Лабиринт“), „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos“ („Из историята на Великия Вилнюски Сейм“), „Vilnius lietuvių dainose“ („Вилнюс в литовските песни“; и трите през 1925 г.), „Ueber die Sprachverwandschaft der alten Thraker und heutigen Litauer“ (заедно с Агалберт Срба; 1925 г.), „Dėliai Vasario 16 d 1928 m. [!] Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo“ („За провъзгласяването на 16 февруари 1919 г. на независимостта на Литва“), „Iš senovės lietuvių mitologijos“ („Из древнолитовската митология“), „Lietuvių gaudos iš visur surinktos“ („Отвсякъде събрани литовски погребални песни“; всичките три през 1926 г.), „Apie senovės lietuvių raštą ir Videvuto vėliavą“ („За древнолитовското писмо и знамето на Вугевут“, заедно с Казимер Буга, 1926)²⁴.

Й. Басанавичюс участва в много събития, очертали установяването на литовската държава през първата четвърт на XX в., в голяма степен спомага за тяхното възникване, а често и ги насочва в необходимото русло. Ето защо неговите дневници отразяват не само живота на тази бележита личност, но и много важна част от историята на Литва. Двдесет и петте години, преживени в по-голямата си част в България, ни позволяват с благодарност да мислим, че за това в голяма степен са способствали животът и дейността му в Лом, Елена, Варна, а също и в София, че за това са съдействали много хора, преди всичко неговите сътрудници и съратници българи, вляяли по един или друг начин на неговата личност, на неговите замисли и трудове за благо на България и Литва.

БЕЛЕЖКИ

¹ Такива са дневниците, съхранявани в Института за литовска литература и фолклор (ИЛЛФ) под шифър: F2-19 (запуски 1899 г.), F2-20 (1900), F2-21 (1901), F2-22 (1902), F2-23 (1903), F2-24 (1904), F2-25 (1905), F2-26 (1906), F2-27 (1907), F2-28 (1908), F2-29 (1909), F2-30 (1910), F2-31 (1911), F2-32 (1913), F2-33 (1914).

² ИЛЛФ F2-34 (1915), F2-35 (1916).

³ ИЛЛФ F2-36 (25. VII.1919 – 4. X.1920), F2-37 (5.X.1920 – 31.X.1923), F2-38 (8.VII – 8.X.1922), F2-39 (1.XI.1923 – 6.VII.1924), F2-40 (6.II – 31.XII.1924), F2-41 (III.1893 – VIII.1899), F2-48 (1.III.1917 – 24.VII.1919), F2-49 (1.I.1925 – 7.II.1927).

⁴ *Basanavičius, Jonas*. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius, Lietuvių Mokslo Draugijos leidinys, 1935.

⁵ *Basanavičius, Jonas*. Raštai, kn. 2: Publicistika, recenzijos, iš gyvenimo kronikos ir laiškų, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 15), Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 199 – 212.

⁶ Превод от: *Rimantas Gliniskis*, XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 56.

⁷ *Landsbergis, Vytautas*. Jono Basanavičiaus politika: 150-osioms gimimo metinėms. Vilnius, 2001; Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927: [2001.XI.15 Lietuvos nacionaliniame muziejuje vykusios konferencijos ir ten pat atidarytos parodos medžiaga], konferenciją suorganizavo ir leidinį sudarė Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatnikienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003; Putinaitė, Nerija. Šiaurės Atėnų tremtiniai arba Lietuviškosios tarptautybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius, Aidai, 2004, p. 50 – 67; *Мангачев, Петко*. Д-р Йонас Басанавичюс (Иван Басанович) – живот и дело в България (1880–1905 г.), София, Колбус, 2007 (2 изд., София, Колбус, 2008); Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, [parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka], t. 1–6. Vilnius: Vaga, 1993 – 2003; t. 7–14, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998 – 2004; *Basanavičius, Jonas*. Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai, parengė, įžangos straipsnį ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius, Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2001; Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas, sudarė ir parengė Sigitas Narbutas, Daiva Narbutienė, leidinius aprašė Vilma Naraškevičienė [ir kt.], Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; Mano tėvynė – prie jo širdies: Gabrielos Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laišakai, parengė ir iš vokiečių k. Vertė Vaidas Šeferis. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; *Knygadvaris*. Skaitmeninė Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, parengė Jūratė Šlekonytė, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010 (www.knygadvaris.lt). Auszros“ archyvas: Martyno Jankaus rinkinys, sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė, Vilnius: Vilniaus universiteto rinkinys, 2011. Към теза публикация прибавяме още едно издание, свигетелстващо за опитите на неговия автор да намери мястото на Й. Басанавичюс в популярната култура: *Daukantas, Rytis*. Jonas Basanavičius – barzdota varna. Vilnius, Tyto alba, 2009.

⁸ ИЛЛФ F2-25, записка от 27.V.1905: „Grzegorzewskis, lenkas orientalistas pasiskolino iš viso 150 frank. ir – laidokas – neatidavė“ („Гжегожевский, полску ориенталист, заех му 150 франка и – негобър човек – не ми ги върна“).

⁹ Ibidem, записки от 5.III.1905: „Vakar ir šendien matiau pirmą kartą žeurėslink gruztant[es] gerves; kaip gaila drauge su jomis Lietuvon sugruzt ne galinti!“ („Вчера и днес за първи път видях летящи на север жерави; колко жалко, че не мога с тях да се завърна в Литва!“); ИЛЛФ F2-26, записки от 26.III.1906: „Pakellėje girdėjau ruikai giedant – pirmą kartą po 25 m. – Lietuvos vieversj! Ne galėjau atsigėrėti“ („По пътя чух – за първи път от 25 години – прекрасно пееща литовска чучулга. Не можех да ѝ се наслажда“).

¹⁰ ИЛЛФ F2-25, записки под посочените гату.

¹¹ По-подробно виж: *Motieka, Egidijus*, Didysis Vilniaus seimas, (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 11), Vilnius, Saulabrolis, 1996 (2 изд., Vilnius, LII leidykla, 2005); *Kasperavičius, Algis*. Jonas Basanavičius ir Didysis Vilniaus seimas“. – in: Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927, p. 97 – 103. В монографията на Егидиус Мотека е даден изчерпателен обзор на научната литература по този въпрос; Той е допълнен в статията на Алгис Касперавичюс. Ролята на Й. Басанавичюс в организирането и участието му в Конгреса е осветена много подробно и е добре известна. Интрига и го днес остава самият замисъл да се свика такъв конгрес. Някои съвременници на Й. Басанавичюс приписват идеята за свикването му не на него, а на журналиста и обществен деятел Йонас Крячюнас. Претегляйки всички налични све-

гения, Е. Мотека е склонен да припише инициативата на Й. Басанавичюс, виж: *Motieka, Egidijus*. Op. cit., p. 65 – 66. Между другото, ние нямаме свигетелства, че в своята монография Е. Мотека е ползвал материали от дневниците на Й. Басанавичюс. Виж още: *Danutė Blažytė-Baužienė*, Mindaugas Tamošaitis, Liudas Truska. Lietuvos Seimo istorija, XX – XXI a. Pradžia. Vilnius, Baltos lankos, 2009, p. 17 – 37.

¹² *L. Gerulis* [Liudas Gira]. Lietuvių Mokslo Draugija“ ir jos įsteigimas. – In: Lietuvių Tauta. L. Mokslo Draugijos raštai, kn. 1, d. 1. Vilnius, M. Kuktos spaustuvė, 1907, p. 149–160; *Danielius, Alseika*. „Daktaras Basanavičius, kaipo Lietuvių Mokslo Draugijos įkūrėjas, vedėjas ir mokslininkas“. – In: D-ro Jono Basanavičiaus atminčiai. Vilnius: Ruch spaustuvėje, 1928, p. 3 – 24; Rapolas Mackevičius, „Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai“, in: ibid., p. 25–66; *Valaitis, Antanas*. Iš Lietuvių Mokslo Draugijos istorijos (25-mečiui L.M.D. darbo)“. – In: Lietuvių tauta: Lietuvių Mokslo Draugijos raštai, kn. 4, sąs. 3: Pavestas 25 metų L.M.D. sukaktuvėms paminėti, Vilnius: „Ruch'o“ spaustuvė, 1932, p. 337–400; *Basanavičius, Jonas*. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius, Lietuvių Mokslo Draugijos leidinys, 1935, p. 87 – 89, 96–97; Nezabitauskis, Adolfas. Basanavičius: Monografija, Kaunas: Spaudos fondas, 1938 (fotograf. leid. Vilnius, Vaga, 1990; 2-as fotograf. leid. Vilnius. Labdaros ir paramos fondas „Victus“, 2001) и гр. От изследванията през последните години е необходимо да отбележим: *Seselskytė, Adelė*. Lietuvių mokslo draugijos vaidmuo Vilniaus kultūriname gyvenime. – In: Vilniaus kultūrinis gyvenimas, 1900 – 1940, sudarytoja Alma Lapinskienė, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p.18 – 27; *Lapinskienė, Alma*. Jonas Basanavičius – Lietuvių mokslo draugijos steigėjas. – In: Dr. Jonas Basanavičius, 1851-1927. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 148 – 149, 153.

¹³ *Alseika, Danielius*. Daktaras Basanavičius, kaipo Lietuvių Mokslo Draugijos įkūrėjas, vedėjas ir mokslininkas, p. 4; *Valaitis, Antanas*. Iš Lietuvių Mokslo Draugijos istorijos (25-mečiui L.M.D. darbo), p. 342.

¹⁴ *Valaitis, Antanas*. Op. cit., p. 342.

¹⁵ *Valaitis, Antanas*. Op. cit. За това пише и Алсейка: *Alseika, Danielius*. Op. cit., p. 4. Мацконис обосновава всички споменати събития в две предложения, виж: *Mackevičius, Rapolas*. Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai, p. 54, 58. Виж също: Nezabitauskis, Adolfas. Op. cit., p. 224 – 226 и сл.

¹⁶ По-подробно за тези събития виж: *Lopata, Raimundas*. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 9), Vilnius, Mintis, 1996. Ролята и значението на Й. Басанавичюс по отношение на националноосвободителното движение от тези години е отгелно осветена в студијата: *Motieka, Egidijus*. Jonas Basanavičius: tarp tradicinio ir modernaus valstybingumo. – In: Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 8. Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 239 – 247.

¹⁷ Виж записки за съответните дни в: ИЛЛФ – F2-48. Тези събития почти дословно са пренесени в автобиографията, виж: *Basanavičius, Jonas*. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius, Lietuvių Mokslo Draugijos leidinys, 1935, p. 154 – 155.

¹⁸ По гумите на Й. Басанавичюс, това се е случило на 19.IV.1919. Виж записка за съответния ден ibid. Виж още: *Basanavičius, Jonas*. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, p. 156.

¹⁹ Виж записки от съответните дни в: ИЛЛФ – F2-36.

Тези събития почти дословно са пренесени в автобиографията, вж: *ibid.*, р. 161–163.

²⁰ Вж записки от съответните дни в: ИЛЛФ – F2-37.

²¹ *ibid.*, записка за съответния ден.

²² Това е негово основополагащо самоопределение. За това говорят някои записки в дневниците, например тази, датирана от 2.1.1919: „beveik visi ministerijų ir Tarybos valdininkai šiandien išsikraustė Kauną, liko tik karuomenės komendatura. Labai blogai mūsiškiai daro iš Vilniaus pabėgdami ir tą miestą visiškai lenkams pavesdami!“ („почти всички служители от министерствата и Тарибата днес заминаха в [град] Каунас, остана само военната комендатура. Много лошо постъпват нашите [хора], че бягат от Виленос и този град напълно го оставят на поляците!..“). За това свидетелстват и някои печатни текстове, например неговата студия „Виленос в литовските песни“ (1925) и гр. Между другото,

в своята „Автобиография“ при предаване на информацията за събитията на 2 януари Й. Басанавичюс вече не преписва по-горе цитираните оценки за постъпките на литовските служещи, вж: D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, р. 154.

²³ Той се споменава в протоколите на заседанията на Педагогическия съвет на гимназията „Витаутас Велику“ 1921–1927 г., вж: Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915-1940 ir 1953-1955 metai), redaktorių kolegija: Libertas Klimka [ir kt.], (Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai, [t.] 1), Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 2011, р. 169-210. На заседанието от 26 февруари 1927 г. е почетена неговата памет, вж: *ibid.*, р. 210.

²⁴ Повече вж: Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas, sudarė ir parengė Sigita Narbutas, Daiva Narbutienė. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, р. 53–69.

ДОКТОР ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС – ОБЩИНСКИ СЪВЕТНИК

Красимира Томова

Има редица научни и популярни публикации за дейността на г-р Йонас Басанавичюс в България и във Варна¹. Целта на научното съобщение е да систематизира известни факти, за да се подчертае обществената дейност на г-р Басанавичюс.

От 1892 до 1905 г. г-р Басанавичюс живее и работи във Варна². Той се изявява като лекар, учен и дановиден общественик. Член е на редица комисии: по преименуване на улици, за санитарното поддържане на града, за украсяването на града, за построяването на „железарски и градинарски дюкяни“ и гр³.

Д-р Басанавичюс е включен в състава на Варненския общински съвет на 22 септември 1901 г. Общински съветник е до 8 септември 1902 г.⁴ Участва заедно с Карел Шкорпил в комисията, която се заема с основаването на музей във Варна, в който да се събират археологически предмети, материали за антропологията и етнографията⁵. Като общински съветник г-р Басанавичюс не само анализира, но и предлага решения по редица културни, стопански, санитарно-здравни въпроси. Привърженик е на концесионните начала при прокарването на водопроводна и канализационна система и електрифицирането на града, тъй като според него това би било икономически по-изгодно.

Идеите на г-р Басанавичюс намират израз в програмата му за развитието на Варна, за превръщане на града в модерен европейски център и курортно средище на България.

В края на XIX и началото на XX в. във Варна са предприети редица стъпки за благоустрояването на града като настилането и регулирането на улиците, строеж на обществени и частни сгради, изграждане на паркове и пр. Наред с това не са решени проблемите с изграждането на съвременна за времето си водопроводна и

канализационна система, благоустрояването на новите квартали, озеленяването на града, организацията на летния отдих⁶.

Варненската община предприема редица конкретни мерки, целящи превръщането на Варна в модерен европейски град. Стремелът е да се подобрят и условията за живот на населението. С решение № 243 от 1901 г. Общинският съвет възлага на г-р Басанавичюс да анализира състоянието и предложи конкретни мерки за решаване на санитарно-хигиенните проблеми на града⁷. Особено показателни са двата му доклада, изнесени на сесия на Общинския съвет на 12 март 1902 г.⁸ В първия доклад г-р Басанавичюс подробно описва санитарното състояние на града и мерките, които трябва да се предприемат. Той е изготвен в резултат на неколкогодишните му наблюдения. Анализите и препоръките, които прави в доклада си г-р Басанавичюс, имат за цел да модернизируют и доближат Варна към европейските санитарни стандарти. Вторият доклад се отнася за развитието на Варна в лечебно, курортно и културно отношение.

В първия доклад г-р Басанавичюс описва лошото санитарно-хигиенно състояние на улиците и жилищата в града. Посочва големия брой хора, които всяка година се разболяват от малария и доказва, че нейни огнища са блатата във Варна и околностите, където се развъждат маларичните комари. Особено важно според него е да се пресуши Девненското блато, като за целта се прокара мрежа от канали и се засадят гървета. Подчертава, че немалка част от населението живее в крайно мизерни домове и условия. Посочва, че за неговото здраве значение има почвата и местоположението на Варна, състоянието на улиците и жилищата, водите, които се използват за пиене, наличието на заблатени места. Той представя стратегия за перспективно подобряване

на санитарно-хигиенното състояние на града. Предлага ликвидирани на съществуващите заблатени места, залесяването на централните улици с големи гървета, които ще предпазват от ветрове, прах и пясък. При изграждане на разрешителни за изграждане на нови сгради е необходимо да се обърща внимание не само върху архитектурата като естетика, а да се изработват и планове за по-евтини, но хигиенични домове.

Тъй като за реализирането на тези мерки са необходими значителни средства, г-р Басанавичюс препоръчва на първо време да се осъществи „поне това, което при сегашните условия е възможно и което е изпълнимо с малко средства“⁹. Общинският съвет назначава комисия, която да „има грижа за подобряване на града в лечебно отношение“. В комисията влизат кметът Руси Матеев (кмет 1893 – 1894, 1901 – 1902 г.), председател и членове – г-р Басанавичюс, общинският санитарен лекар, общинският инженер и общинският архитект¹⁰.

Във втория доклад г-р Басанавичюс излага вижданията си за развитието на Варна като лечебно, курортно и културно средище. Според него подходящият климат дава възможности за лекуване на нервни заболявания, подагра, ишиас и др. чрез използване на морските бани, гроздолечението, „блатни бани“. Предлага до манастира „Св. Константин“ да се построи хидротерапевтично заведение за лекуване на нервнболни пациенти¹¹.

За превръщането на Варна в модерен европейски курорт г-р Басанавичюс представя обширна програма с конкретни предложения. Благоустрояването на града и осигуряването на разнообразни развлечения, според него е основна предпоставка за включването на града в списъка на привлекателните курорти на стария континент. На първо място трябва да се разшири Приморската градина до евксиноградското шосе, да се построи павилион за музика, казино, в което да има салон за хранене, кафене, стаи за бiliarд, салон за читалня с местни и чуждестранни вестници, да се направят нови лехи и алеи в Приморската градина, да се изгради игрище за тенис, да се закупи едно параходче за крайбрежни разходки. Според г-р Басанавичюс наложително е да се открие квартирно бюро, което да има пълна информация за хотелите и частните къщи, които се дават под наем през лятото, да се определят цените и да изисква поддържането на предоставените квартири в добро хигиенно състояние.

Наред с предложенията за подобряване условията за туризъм и лечение в града, г-р Басанавичюс е инициатор за въвеждане на курортна такса, с която да се поддържа паркове, пътища и др.¹²

Тази мащабна програма се одобрява от общинските съветници на заседание на 11 април 1902 г.¹³ На същото заседание те вземат окончателно решение още есента да започне изпълнението на някои от предложенията на г-р Басанавичюс: култивиране на всички празни места в Приморската градина, като се „образуват повече сенчести алеи за разходка, а в новоприсъединената част към градината да се образува гора“; да започне ликвидиране на заблатените места, засаждане на подходящи

гървчета по улиците, изработване на проекти за къщи, съобразени с хигиенните изисквания¹⁴. Мерките се осъществяват поетапно в следващите години. Решенията на общинските управници показват, че те осъзнават огромното значение за издигане на Варна като международен курортен и лечебен център. В следващите години на XX в. Варна значително променя своя облик.

Докладите на г-р Басанавичюс са публикувани във Варненски общински вестник¹⁵.

Д-р Йонас Басанавичюс е един от първите наред с тогавашните кметове, които начертава програма за развитието на курорта Варна.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ралчев, Д. Доктор Иван Юриев Басанович. – Знаме, бр.128, 10 юни 1932 г.; бр.129, 12 юни 1932 г.; Мирски, Хр. Миналото на Варна и управниците ѝ. – Варненски общински вестник, бр. 285 – 286, 14 септември 1932 г.; бр. 287 – 288, 1 октомври 1932 г.; Гочев, Яр. Заслугите на г-р Басанович към Варна. – Народно дело, бр.226, 25 септември 1970 г.; 100 години БАН 1869 – 1969, т. I. С. 1969, с. 27; Троянски, Ив. Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – ИНМВ, т. X (XXV), 1974, с. 251 – 271; Костадинова, Л., В. Флорова, Б. Димитрова. Българо-руски научни връзки XIX – XX в. Писма и документи. С. 1968, с. 15; Медицински преглед, год. II, кн. 4, 1941, с. 278 – 279; кн.5, с. 356; Петрова, Л. Д-р Йонас Басанавичюс като историк и етнограф. – Историко медицински сборник, год. 3, бр. 3-4, 2005 – 2006, с. 25 – 28; Варненски общински вестник, бр. 8 – 9, 1902 г.; Енциклопедия България, т. I. С. 1978, с. 217 и др.

² 100 години БАН 1869 – 1969. Т. I. С. 1969, с. 27; Троянски, Ив. Цит. съч. Енциклопедия България. Т. I. С. 1978, с. 217.

³ Варненски общински вестник, бр. 10, 29 април 1902 г.

⁴ Пак там, бр. 285 – 286, 14 септември 1932 г., с. 2 – 3; бр. 28, 6 ноември 1902 г.

⁵ Първи годишен отчет на Варненското археологическо гружество за 1906 г. Варна, 1907, с. 50; Варненски общински вестник, бр. 8 – 9, 11 април 1902 г.; бр.15, 12 юни 1902 г. – Притурка, с. 5.

⁶ Томова, Кр. Варненските кметове и благоустрояването на града 1900 – 1914 г. – ИНМВ, XLII (LVII), Варна, 2006, с. 137 – 138; Стоянова, В. Курортна Варна (края на XIX – първата половина на XX в.). – ИНМВ, т. 25, с. 192 – 196.

⁷ Варненски общински вестник, бр. 2, 22 януари 1902 г.; Пак там, бр. 8 – 9, 11 април 1902 г.

⁸ Пак там, бр. 8 – 9, 11 април 1902 г.; Петрова, Л. Цит. съч., с. 28.

⁹ Варненски общински вестник, бр. 8 – 9, 11 април 1902 г.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

ДОКТОР ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС И ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ ВЪВ ВАРНА

Кристина Спасова

Името на г-р Басанавичюс е свързано и с обществено-политическия живот на Варна и България, като това добавя още един шрих към неговата енциклопедична личност, неуморна и енергична натура.

Към 90-те години на XIX в. българите вече са доказали по убедителен начин, че могат сами да определят историческата си съдба. От друга страна, благодарение на бурния стопански и културен напредък в българското общество започват да се оформят онези социални слоеве, които са главната опора на парламентарната демокрация в цивилизования свят. Това са преди всичко средите, създаващи модерната промишленост и търговия, предприемчивите земеделски стопани и представители на свободните професии – адвокати, лекари, учени, интелектуалци.

През 1896 г. по инициатива на Петко Каравелов е учредена Демократическата партия, която издига за своя главна цел утвърждаването на действителна парламентарна демокрация в България.

През 1899 г. и Варненската демократическа група регистрира официално своето съществуване, като това се предшества от една декларация от 18 март 1899 г., в която се казва: „Подписаните политически единомишленици, демократи, чрез настоящето изявяваме, че сме съгласни, щото нашите другари г-н Ал. Дякович, Н. Кънев и кап. П. Киряков да определят възможно по-скоро ген, час и място, да се съберем и да си изберем бюро, което по наше упълномощение да действа по предстоящите избори, да получат кандидатурите, които си изберем по вишегласие, повече гласове, подписи – Кр. Мирски, Др. Бянов”. Председател на бюрото на ДП е Кр. Мирски, подпредседател – Н. Кънев¹.

В първите години на XX в. в Демократическата партия настъпва естествен процес на разслоение. За това допринася и смъртта на П. Каравелов през януари 1903 г. „Младите“ демократи начело с Н. Цанов се отделят през 1905 г. от нея и учредяват Радикалдемократическа партия. След смъртта на П. Каравелов като лидер на Демократическата партия се налага Ал. Малинов.

Й. Басанавичюс е един от активните членове на Варненското демократическо бюро и негов симпатизант от самото му създаване, ориентиран към групата на Александър Малинов. Ето какво пише той за своята политическа ориентация и дейност след пристигането си в България: „Аз се ориентирах към партията на Петко Каравелов, която се противеше на политиката на царското руско правителство. Като живях във Варна членувах в Демократическата партия, чиито принципи много ми допаднаха...”

Сътрудничих на различни вестници на Демократическата партия: „Народна сила“, „Свободен гражданин“, „Известник“, „Странджа“ и др.²

Добил вече популярност във Варна, на заседание на комисията на Варненската демократическа група, отпра-

зено с протокол от 6 февруари 1901 г.³, Й. Басанавичюс е одобрен за кандидат за общински съветник и след като е избран, заема тази длъжност го 1903 г.

Наред с участието му във важни обсъждания и решения на Варненската демократическа група и избирането му за допълнителен член на съвета на групата през 1902 г.⁴ две години по-късно той е определен за участник в изборителния комитет на местните демократи, „който да разреши всички въпроси на предстоящите градско-общински избори, като се ръководи от правото, щото в листата да влязат само честни и опитни граждани“⁵.

Един от най-значимите приноси на Й. Басанавичюс като член на Демократическата партия е участието му в създаването на основните програмни документи на националната Демократическа партия.

За провеждането на предстоящия събор на партията през 1903 г. Централното бюро известява с окръжно и Варненската група, като посочва: „Желателно е и потребно, щото от всяка местност да се явят на събора по-видните членове на Демократическата партия“⁶. В публикуваните във в. „Пряпорец“ материали за конгреса сред имената на осемте делегати четем и това на г-р Й. Басанавичюс⁷. На този конгрес са изработени и приети „Основни начала на Демократическата партия“. В своята автобиография Басанавичюс пише: „Там, заедно с черногореца г-р Ораховац подготвихме отдела по здравеопазването в програмата на партията“⁸. Основните положения в този отдел разкриват изключително напредналите и същевременно цялостни възгледи на неговите съставители за усъвършенстване системата на здравното дело в България⁹.

В „Програмните решения“ на Демократическата партия се посочва, че тя ще се стреми към осъществяването на следните по-главни положения:

1. Прилагане на научно установени от обществената хигиена мероприятия за намаляване причините за болестите. За пример се дава твърде разпространената блатна треска, тифусът, сифилисът (употребата на нечиста вода и неспазването на лична хигиена) и т.н. Обобщава се, че „борбата против народните болести трябва да бъде насочена най-главно против причините за тези болести. Когато би пресметнали само економическите загуби например от блатната треска и само през едно лято, когато в някои места половината от населението лежи по домовете си, неспособно да работи, त्या загуби би възлезли на милиони лева.“¹⁰

2. Въвеждане училищни лекари за подобрене училищната хигиена и преподаване на хигиената, антропологията и профилактиката.

„Смята се за голям грях, ако ученикът не знае всички тънкости по историята, но не се изисква от него да знае, каква храна е вредна и полезна, коя вода е добра за

пиене, какви болести са прилепчиви и какви не. Изисква се надзор върху физическото развитие на децата и нужното съответствие между физическо и умствено развитие.“¹¹

3. Изучаване устройството на минералните извори от централното санитарно управление, под ведомството на което те трябва да се намират.

4. Преустройство на болниците и отваряне на повече специални отдели.

5. Увеличаване числото на лекарите, особено на селското население, така щото на един лекар да се падат не повече от 15 000 жители и 15 km в радиус от лекарския център.

6. Отваряне малки селски болници и поддържане допълнителен медицински персонал от самото население.

7. Организация на лекарите (лекарски съюз) с права по отношение на съсловието и общосанитарните въпроси.

8. Изменение на съществуващата аптечна концесионна система, за да не може тя да влияе върху цените на лекарствата. Даване право на общините да отварят свои аптеки.

9. Изработване нов закон за народното здраве върху изброените по-горе начала.

В изготвената през 1903 г. Здравна програма ясно се открояват наблюденията от работата на Басанавичюс в Лом и Варна, вижданията му за ефективна здравна политика на държавата. Основните положения в програмата дават посоките за развитие на модерно здравеопазване в България и са възприети от Закона за народното здраве от 1909 г.¹²

В своите спомени Басанавичюс пише, че през 1905 г. той отново е избран като делегат на събор на Демократическата партия в София. Датата е 14 април. Дни след завръщането си във Варна той напуска България на 30 май 1905 г.¹³

„Доволен съм, че не бях паразит в България. Българите също ценяха моя труд. Сред тях имах много приятели,

особено в средите на интелигенцията и Демократическата партия. В материално отношение това членство ми пречеше, защото представителите на двете партии, дори и болни, често ме бойкотираха като лекар с противоположни политически възгледи.“¹⁴

Има няколко личности с чужд произход със знаково значение за България и Варна. Един от тях е Йонас Басанавичюс. Единствен, неповторим, рядък, изключителен. Всяко едно от тези определения би стояло еднакво точно и вярно към онова, което успява да направи за българите д-р Басанавичюс в своя четвъртвековен престой в България и да го характеризира като личност, голям учен и общественик.

БЕЛЕЖКИ

¹ Музей за история на Варна. Основен фонд, инв. № 3609; инв. № 3610.

² Троянски, И. ИИМВ, 1974, т.10, с. 267

³ Музей за история на Варна. Протоколна книга 1900 – 1904. Основен фонд, инв. № 4814.

⁴ Пак там. Протокол от 3.II 1902 г., с. 53.

⁵ Пак там. Протокол от 25. I.1904 г., с. 61.

⁶ Музей за история на Варна. Основен фонд, инв. № 4822.

⁷ В. „Пряпорец“, 10.X.1903 г., бр. 253.

⁸ Троянски, И. Цит. съч., с. 267.

⁹ Програмни решения на Демократическата партия. Второ допълнено издание. С., 1908, с. 73 – 82.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

¹² Държавен вестник, 13.II.1909 г., бр. 33.

¹³ Троянски, И. Цит. съч., с. 268.

¹⁴ Пак там, с. 269.

„МАТЕРИАЛИ ЗА САНИТАРНАТА ЕТНОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ. I. ЛОМСКИЯТ ОКРЪГ. 1880 – 1889“ – НАБЛЮДЕНИЯ НА Д-Р ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС ВЪРХУ БИТА, КУЛТУРАТА И ФИЗИЧЕСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА НАСЕЛЕНИЕТО В СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Д-р Димитър Ставрев – Медицински университет, Варна

Погрешно е схващането, че великите личности са такива само в областта, в която са най-известни. Великият художник Леонардо да Винчи е и велик анатом, инженер и естествоизпитател. Великият драматург и поет Йохан Волфганг фон Гьоте създава теория за метаморфозата на растенията, която вдъхновява Чарлз Дарвин да създаде теорията за еволюцията на видовете. Настоящото съобщение няма за цел да представи енциклопедичното творчество на великия Йонас Басанавичюс.

Това би било задача за дългогодишна продължителна презната работа и с обем от стотици или хиляди страници. То само представя едно от произведенията на Йонас Басанавичюс – „Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг. 1880 – 1889“, което само по себе си е велико с обема, широтата и задълбочеността си и най-важно – с неугасналата си актуалност и днес.

Монографията е публикувана в едно от най-авторитетните български издания „Сборник за народни

умотворения, наука и книжнина (СБНУНК)“, книга V от 1891 година. Изданието е българско периодично научно издание на Министерството на народното просвещение. Редактор е един от най известните български министри на Министерството професор Иван Шишманов. За етнологическия и етнографския отдел Йонас Басанавичюс помолва Иван Шишманов за рецензент, а медицинския го предлага без рецензия. Авторът прогължава гръбни години етнографските и историческите си изследвания в България. В резултат на това публикува „Към епиграфията и археологията на Горна и Долна Мизия. – В: Сб. народни умотворения, наука и книжнина, XI, 1894, 55 – 67, която не е обект на настоящото представяне.

Творбата е в първия – научния, раздел на книгата. Обемът ѝ е от 183 страници от 3 до 186, съответстващи на 352 страници ръкопис. Всяка страница съдържа:

- 45 реда
- 350 – 400 гуми
- средно 2200 знака.

Изложението е разделено на 7 глави:

- I. Медико-физиография на окръга
- II. Етнологически бележки на населението
- III. Бележки по етнографията и икономическото състояние на населението
- IV. Народна медицина и медицински суеверия
- V. Здравословни отношения
- VI. Движение на населението
- VII. Състояние на медицинската част в окръга.

Не е публикувана нито една илюстративна единица. Това не прави творбата по-малко информативна. Напротив, яснотата на описанието демонстрира отличното владеене на българския език от автора. Представени са 31 таблици. Размерът и организацията им отговаря на спецификата на описваните показатели. Някои от таблиците се състоят от няколко реда, а други достигат до 9 пълни страници.

Позоваванията са 280 на брой. Те са най-разнообразни – антични източници: елински (Херодот, Плиний, Страбон); средновековни френски и италиански описания; съвременни български, немски, чешки и руски автори (П. Славеиков, К. Иречек ...); официални документи; научни издания; преса и т.н.

Текстът е богат на цифри, измервания и изчисления. На всеки описан показател, факт или статистика се прави подходящо сравнение с такива от другите части на страната, от съседните балкански държави, с другите държави и особено с големите и европейски нации. Сравнителният му анализ преминава както през географските граници, така и през времевите, като особено подчертава проекцията в съвременното на културални особености от гревността.

Любима тема са тракийските обичаи в бита и особено в социалните ритуали. Други такива са сексуалната култура, свързаните с нея заболявания, лечението и предпазването от тях, зачеването, антиконцепцията, раждането и отглеждането на децата. Изключително задълбочени са описанията на смъртта и свързаните с нея ритуали и обичаи.

Творбата представя изключително богат и съще-

ременно разбираем фактологически материал. Басанавичюс подробно разглежда всеки детайл от бита на българите, описва го във всичките му възможни аспекти и от всички възможни гледни точки. Коментарът му е относително кратък, но ясен и категоричен. При това авторът съзнава, че някои от споделените идеи за културните тракийски елементи в живота на западните българи може да бъдат несподелени от научната общност. Въпреки това той не се бои да ги представи и обясни.

Басанавичюс предлага модерно оформление на текста, както той сам се изразява с поговорката „по грехите посрещат“. Погрижва се за началната страница от цвета на хартията, през изписване на заглавието и автора до изложението. Съдържанието, вътрешното разпределение на материала в отделите и последователността на същите да са точно смислово подредени, така че ползващият ги да получи системно и пълно познание.

Йонас Басанавичюс с творбата си „Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг. 1880 – 1889“ внася безценен принос към българската етнография и поставя началото на българската антропология. През всичките 120 години, изминали от издаването, поколения български изследователи се опират както на прецизната фактология, така и на отличния методологичен образец, представен ни от автора. Ние също имахме тази възможност и в поредица от разработки използвахме данните на Йонас Басанавичюс за сравнителен анализ. Те ни послужиха, от една страна, да погледнем през дистанцията на повече от сто години, а от друга, да съпоставим описаното с подобни описания от същия период за други региони на България^{7,8,9}.

Йонас Басанавичюс обича България и нашия народ. Ние, които го познаваме и разбираме, също го ценим и обичаме. Пред нас стои задачата да разпространяваме и поддържаме това уважение и обич сред нашите съвременници и да ги насочим към неговата родина и народ.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Басанавичюс, И.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг 1880 – 1889. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (СБНУНК), V, 1891, с. 3 – 186.

² *Басанавичюс, И.* Към епиграфията и археологията на Горна и Долна Мизия. – В: Сб. народни умотворения, наука и книжнина, XI, 1894, с. 55 – 67.

³ *Василев, Владимир.* Д-р Йонас Басанавичюс като социалхиенист и историк на медицината в България. – Историко-медицински сборник, г. 3, 3 – 4, 2005– 2006, с. 7 – 14.

⁴ *Делийска, Спасена.* Д-р Йонас Юриевич Басанавичюс и Лом. – Историко-медицински сборник, г. 3, 3 – 4 2005 – 2006, 21 – 24.

⁵ *Мангачев, Петко.* Д-р Йонас Басанавичюс (Иван Басанавичюс) – живот и дело в България (1880 – 1905). С., изд. Колбис, 2007, с. 259.

⁶ *Маринов, Георги.* Д-р Йонас Юро Басанавичюс като

лекар и учен енциклопедист. – Историко-медицински сборник, г. 3, 3 – 4, 2005 – 2006, с.15 – 20.

⁷ Ставрев, Д., М. Янева, Й. Петев, Х. Бозов. Антропологични изследвания на 18-годишни младежи. Съпоставка със сходни изследвания в България за период от 120 години. – *Trakia Journal of Sciences*. Vol. 3. 2005, Supl.1, p.199 – 202

⁸ Ставрев, Димитър, М.Янева, Х. Бозов. Антропологич-

ни изследвания на 18-годишни младежи. Една съпоставка със сходно изследване на г-р Йонас Басановичус 1880 – 1889 г. – Историко-медицински сборник, г.3, 3 – 4, 2005-2006, 37 – 40

⁹ Ставрев, Д., М.Янева, Х.Бозов. Някои телесни размери на набора от Варненски окръг в края на XIX век.– Известия на Съюза на Учените – Варна, „секция Медицина и екология“ 2’2005 – 1’2006. SUB, 2006, 17 – 21.

ПРИНОСИ НА Д-Р ЙОНАС ЮРО БАСАНАВИЧЮС ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ, НАУКА И КУЛТУРА

доц. г-р Георги Маринов

В историята на следосвобожденския период от развитието на българската медицина, наука и култура са вписани имената на редица чуждестранни лекари, археолози, историци и хуманитаристи, които, пребивавайки за различни периоди от време в България, допринасят за нейното научно и културно развитие. Между тях с особена сила блести името на великия син на литовския народ – г-р Йонас Юро Басанавичюс, който с кратко прекъсване прекарва 25 години от живота си в България¹. Учен-енциклопедист, той има огромни заслуги за развитието на здравното дело и на медицинската наука у нас, както и за развитието на българската археология, етнография и лингвистика. Особено значим е неговият фундаментален труд „Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг: 1880 – 1889“².

Енциклопедичността на научните и професионални интереси на г-р Басанавичюс се проявява още в студентските му години. Първоначално той постъпва в Императорския университет в Москва, където учи две полугодия в Историко-филологическия факултет³, и завършва медицина в Медицинския факултет през 1879 година⁴. Остава на усъвършенстване по хирургия⁵, но поради влошаване на здравето му се свързва с г-р Димитър Моллов, Председател на Върховния медицински съвет на България, когото познава от времето на пребиваването му в Москва, и на 24 януари 1880 година пристига на работа в България⁶. Назначен е за окръжен лекар в Лом-Палански окръг⁷, където пристига на 7 февруари 1880 година⁸. С промените в административното деление на Княжество България от 1 юли 1880 година в състава на Ломското окръжие е формирана една околия – Ломска⁹. Като окръжен лекар той е едновременно и управител на гръжважна болница в града¹⁰. За своите първи впечатления от Лом много години по-късно той пише в своята „Автобиография“: „Огледах болницата, която се намиреше на самия бряг на Дунава. ... В болницата лежах повече военни. Първата ми грижа беше да привлече местното население да се лекува

тук. Защото още от турско у хората съществуваше мнение, че в болницата се отива само за да се умре“¹¹. За повишаване нивото на здравното обслужване на населението от града и окръга той създава амбулатория, увеличава леглата в болницата¹², иска разрешение за строеж на нова болница, което е уважено от генерал-инспекторът по медицинската част г-р Иван Василевич Грим, който в „Годишен обзор за санитарното дело в Княжество България“ за 1882 година посочва, че „тая година и идущата е предвидено да се прави болница в 4 града – ... Лом-Паланка“¹³. По-късно се отпускат средства¹⁴ и болницата е построена.

Независимо от изключително активната лечебна дейност, която развива, г-р Басановичюс остава верен на своя вроген енциклопедичен изследователски подход към всичко, което го заобикаля и интересува¹⁵. Описва и публикува в периодичния печат по-интересните клинични случаи, които среща, между които публикувания в списание „Медицинский Обзор“ случай на интермитентна треска с температура 46° и в списание „Врачъ“ – случай на полиорхизъм, и др¹⁶. Изучава езика, поведението, традициите и обичаите на българското население. Проучва и археологически останки в региона.

Животът на г-р Басанавичюс в България преминава през редица премеждия. Първото от тях е след убийството на руския император Александър II и коронясването на император Александър III, когато настъпват промени в политическия живот в България. В този период г-р Басанавичюс става обект на политически интриги, и както той самият споделя, само влиятелните му познати, един от които е г-р Димитър Моллов, го спасяват¹⁷. Случилото се е обаче сериозно предупреждение за него. Той взема гвумесечен отпуск, считано от 1 май 1882 година¹⁸, и напуска България. Въпреки че с телеграма е известен, че се назначава за старши лекар на Видинската първокласна болница¹⁹, той остава на специализация в Прага²⁰. В чужбина г-р Басанавичюс сключва брак с Габриела-Елеонора Мол²¹ и заедно с нея през 1884 г. се връща в България. Назначен е за околий-

ски лекар в Елена²², като завежда и болницата. И в Елена, както и в Лом, г-р Басанавичюс полага неимоверни усилия да привлече градското и селското население да се лекува в болницата, в която дотогава се лекуват само войници. На кон той обикаля голям брой села, като навсякъде, както той пише в автобиографията си, ношува „в колибите, където на първия етаж се разполагаха животните, а на втория – хората. Слях на гръските. Миришеше силно, защото хората си закачаха в стаята цървулите и навущата“²³. Тук г-р Басанавичюс преживява второ премеждие. Нежният организъм на съпругата му не издържа на тежките условия и тя се разболява от тежко белогробно заболяване. След като през 1885 г. г-р Казаски освобождава длъжността околийски лекар в Лом г-р Басанавичюс заема длъжността по собствено желание²⁴. Това съвпада със Сръбско-българската война. По време на войната към Лом се насочват ранените извън Видинската крепост войни от Северния видински отряд²⁵. Цялата есен и зимата на следващата 1886 година в болницата се лекуват ранени войници, като в някои дни постъпват над 200 души на ден²⁶. В този период г-р Басанавичюс изживява ново премеждие. Крайно предан на службата си, на 18 февруари 1886 г. г-р Басанавичюс се разболява от коремни тиф²⁷. След оздравяването му г-р Басанавичюс продължава да изпълнява лекарските си задължения, като е назначен за лекар и на Ломското петокласно сръбско-българско училище²⁸. На 7 август 1887 г. срещу г-р Басанавичюс е извършено покушение. Той е ранен с два куршума, но остава жив²⁹. Независимо от този инцидент, който едва не коства живота му, той остава верен и искрен приятел на българския народ, което е блестяща илюстрация за неговия висок морал. Лекува се в България и Виена³⁰ и продължава да работи със същата всеотдайност. Във връзка с промените в здравното законодателство от 10 януари 1888 г. г-р Басанавичюс е преназначен от околийски за ломски окръжен лекар³¹, като същевременно изпълнява и длъжността председател на Ломския болничен съвет³². През 1888 г. му е възложено да проучи мащабите на сифилиса в Оряхово³³. Изпълнявайки изключително добросъвестно и с подчертан научен подход тази задача, в продължение на един месец той обикаля редица села и открива много болни. Следват ревизии в Белоградчик, Кула, Видин. Резултатите са високо оценени от г-р Жечев, директор на Гражданския медицински съвет, в доклада и рапорта му за резултатите от ревизията на болницата през 1887 и 1888 г.³⁴ В рапорта му за 1888 г. е записано: „Както окръгът, тъй и болницата се завеждат от окр. лекар Басанавичюс, който със своето умение и деятелност е направил щото населението на целия окръг да прибегва към медицинската помощ“³⁵.

В този момент съпругата на г-р Басанавичюс се разболява тежко. Независимо от огромния труд, който полага, г-р Басанавичюс има финансови затруднения и не му достигат средства, за да изпрати съпругата си на лечение в чужбина. На 16 февруари 1889 г. тя умира на възраст едва 26 години, 2 месеца и 23 дни. Погребана е в българското гробище в Лом паланка. Поради липса на католически свещеник е опята от български

попове³⁶. Прочел съм доста, разбира се не всичко, написано от или за г-р Басанавичюс. Това, което ме е впечатлило най-много, е фактът, че въпреки поредицата от нещастия, които преживява в България, както в неговите съчинения, така и в спомените на съвременниците му няма нито една укорителна или лоша дума за България и за българите, което е блестяща илюстрация за неговия висок морал.

И в Елена, и след завръщането си в Лом г-р Басанавичюс продължава наред с работата си на лекар своите проучвания върху бита, езика, нравите и обичаите на българското население и публицистичната си дейност. Като илюстрация бих посочил „Съдебно-медицински акт No 22 за аутопсията на мъртвото тяло на жител от с. Горне-Марян, Димитра Петкова“, публикуван в „Медицинско списание“³⁷ и „Малка коментария за кравай на господата“, публикуван в сп. „Труд“³⁸.

През 1891 г. в кн. V на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ е публикувано обширното монографично изследване на г-р Басанавичюс „Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг: 1880-1889“³⁹. Този труд е първото фундаментално проучване на санитарното състояние на един район от България. Голямата ерудиция на неговия автор и енциклопедичните му научни познания му дават възможност да надхвърли рамките на обикновеното санитарно проучване и да даде едно обширно описание на географските, геологичните и климатичните особености на Ломския окръг, на неговата флора и фауна и да проучи тяхното влияние върху здравното състояние на населението. Наред с това той дава едно изключително точно описание на живота, бита, нравите, обичаите и поверията на българите от този край, което е ценен принос в българската етнография. За първи път в българската научна литература се съобщават данни за антропологичните особености на българското население и на някои малцинствени групи, населяващи Ломския окръг, получени на базата на собствени измервания върху голям контингент, като за това си изследване широко използва и данни от прегледите на новобранци, в които участва⁴⁰. За първи път се привеждат демографски данни за Ломския окръг на основата на едно добросъвестно и компетентно проучване⁴¹. Трудът на г-р Басанавичюс е високо оценен. В писмо до Константин Иречек проф. Иван Шишманов пише: „В идущата книга (т. V на СБНУНК – бел. м., Г. М.) ще се печатат следующите по-важни трудове (освен продълженията): 1. Етнографско-санитарно описание на Ломския окръг от г-р Басанавичюс. Огромен и прилежен труд. Ще обема около 15 коли. Тук Виш ще намерите много работи (които Ви липсват в F.[ürstentum] Bulg.[arien]!) и за които Виш сърдечно жалите: кранио-метрически таблици (га, га!) (индекси, миндекси и пр.), описание цвета на косите, на очите на основание на стат.[истични] данни и т.н. – как Ви се струва ... Няма ли напредък? Но Басанавичюс не е българин. Не вреди“⁴²! В своя отговор до проф. Иван Шишманов Константин Иречек пише: „Статията на г-ра Басановича за Ломско очаквам с любопитство. Тя ще бъде пръв опит, за нацията трябва да такива материали, за да могат да се направят антропометрични съждения,

както по геол. слоеве или по Pflanzenregionen ...⁴³. Много интересна е и рецензията за изключителния труд на г-р Басанавичюс, поместена в сп. „Медицина“⁴⁴. В нея се подчертава, че „книгата на г-р Басанавичюс е един вид енциклопедия, в която читателят ще намери сведения по всевъзможни предмети ... Трудът на г-р Басанавичюс на малцина е известен, а между тем той заслужава по-голямо разпространение не само между лекарите, но и въобще между интелигенцията. Авторът е употребил твърде много време и труд за да напише това съчинение, което му прави чест“⁴⁵. Трудът на г-р Басанавичюс често започва да се цитира в нашата литература⁴⁶.

На 16 септември 1891 г. Шестото народно събрание приема г-р Басанавичюс за български поданик, което той смята за паметно събитие в своя живот⁴⁷. Желанието на г-р Басанавичюс да опознае и други краища на България е вероятният мотив да подаде молба за преместване от Лом. Получил назначение във Врана, през октомври 1892 г. той напуска Лом. Жителите на града и окръга, сред които се ползва с име на лекар с ненадмината вещина и добросъвестност, подали петиция с много подписи до Министерството да го задържат в града. През тази година получава и „Орден за граждански заслуги“ IV степен⁴⁸.

Във Варна г-р Басанавичюс продължава своята неморна дейност като лекар, учен и общественик. Завеща отделението за вътрешни болести на Варненската болница (1892 – 1905)⁴⁹, но поради влошеното му здравословно състояние се премества за лекар в карантинния надзор, а след това в гимназията. Независимо от влошеното си здраве не отказва помощ никому и в кратко време се изявява като един от най-авторитетните лекари в града. Често посещава за консултации и съседните градове – Добрич, Балчик, Каварна, Провадия, Шумен, Разград. Неговите съдебномедицински експертизи се сочат от съвременниците му като „образец на вещина и добросъвестност“. Във Варна г-р Басанавичюс продължава изследователската си дейност в областта на етнографията, археологията и антропологията, плод на която са редица научни трудове, между които се откроява „Към епиграфиката и археологията на Горна и Долна Мизия“ (1894)⁵⁰, написаната по поръчение на Министерството на просветата „Инструкция за събиране на антропологически материали в България“ (1896)⁵¹, публикуваните материали върху антропологията и здравословното състояние на населението (1897)⁵², върху народното аптекарство (1898)⁵³ и др.

Избран за общински съветник (1899 – 1903)⁵⁴, през 1902 година той внася за разглеждане от Общинския съвет програма за хигиенното и курортното развитие на Варна. В нея се препоръчва озеленяването на града, засипването на блатата във и около града, тъй като са източник на малария. Като посочва, че туберкулозата взема голям брой жертви сред населението, което живее в мизерни жилища, в програмата се предлага градският архитект да изработи образец за евтини и здравословни къщи. Оценявайки бъдещето на Варна като курорт, г-р Басанавичюс предлага и първата програма за комплексното развитие на града като курорт чрез съчетаване на възможностите за климатолечение, за морелечение,

за лечение с езерна тиня и за гроздолечение. Проектът предвижда и организацията на квартирното дело, благоустройването на приморската градина с изграждането на „казино“, на павилион за музика, на беседки, пейки и други. По негово предложение съветът решава да основе във Варна музей, който да събира „археологични предмети и материали за антропологията и етнографията на сегашното население“.

През 1899 година г-р Басанавичюс участва в поновяването на дейността на Варненското медицинско дружество⁵⁵, съосновател е на Варненското археологическо дружество⁵⁶, участва в работата на Българския лекарски съюз⁵⁷. За ценните му приноси в българската наука през 1898 година е избран за дописен член, а през 1902 година – за редовен член на Българското книжовно дружество, предшественика на днешната БАН⁵⁸. Когато през 1898 година е избран за дописен член на Българското книжовно дружество, той пише до неговия председател: „С избирането ми за дописен член на дружеството ми се оказва голяма чест, за което позволете ми, г-н Председателю, в[ъв] Вашето лице да изкажа на Управителния комитет моята сърдечна признателност и благодарност“⁵⁹. Д-р Басанавичюс се изявява и като човек с безупречен морал. Поканен да заеме високата длъжност на главен санитарен директор в София и на директор на голямата българска болница в Цариград, той отказва.

В съзнанието на г-р Басанавичюс винаги е и неговата родина Литва, на която в този период посвещава трудовете си⁶⁰: „За старинните замъци в Литва“ (1891)⁶¹, „Етнологични фрагменти“ (1893)⁶², „За кръстоносците“, „Из историята на нашата писменост“ (1899), „Литовски митически приказки“, I том (1899), II том (1902), „Пътешествието на граф Кибурге“ (1900), „Ожжабалайски песни“ – два тома (1902), „Различни литовски приказки за духове и дяволи“, „Поляците в Литва“, „По литовския въпрос“, „Спомени за писателя Винцас Пяторис“.

Д-р Басанавичюс има една теза за връзката между литовския и тракийския етнос, по която работи почти през целия си живот. В автобиографията си той пише, че още при първото му пътуване до България е открил няколко гуми, които съществуват и в литовския, но ги няма в грузите славянски езици, например „Какво сакаш“ и литовското „Ка сакаи“.

През 1889 г. г-р Басанавичюс публикува „Литовско-тракийски студии“, а след завръщането си в Литва през 1925 г. в съавторство с А. Srba публикува монографичното изследване „За езиковото сродство между старите траки и днешните литовци“, което свидетелствува, че повече от двадесет години след отпътуването на г-р Басанавичюс от България тя продължава да владее ума и сърцето му.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Троянски, Ив.* Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – В: ИНМВ, 1974, т. X (XXV), с. 251–271.

² *Басанович, Й. Ю.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – В:

СБНУНК, 1891; V: 3 – 186.

³ *Бакърджиев, В. Н.* Д-р Иванъ Юриеъвъ Басановичъ. – Медицински преглед, 1941/42, год. II, кн. 4, с. 278 – 279 и кн. 5, с. 356.

⁴ *Басанавичус, Йонас.* – В: Кратка Българска енциклопедия. Том I. София, 1963, с. 191; *Троянски, Ив.* Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – В: ИНМВ, 1974, т. X (XXV), с. 251–271; *Басанович, Й. Ю.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – В: СБНУНК, 1891; V: 3 – 186; *Жюгджа, Ю. И. Басанавичюс, Йонас.* – В: БСЭ. Изд. 3, т. 3, 1970, с. 67.

⁵ *Бакърджиев, В. Н.* Д-р Иванъ Юриеъвъ Басановичъ. – Медицински преглед, 1941/42, год. II, кн. 4, с. 278 – 279 и кн. 5, с. 356.

⁶ *Троянски, Ив.* Цит съч., с. 251 – 271.

⁷ Указ № 58 от 12 февруари 1880. – Държавен вестник, бр. 26, год. I, 16 февруари 1880 г.

⁸ *Троянски, Ив.* Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – В: ИНМВ, 1974, т. X (XXV), с. 251–271.

⁹ Указ № 317 от 23 май 1880. – Държавен вестник, бр. 55, год. I, 5 юли 1880 г.

¹⁰ *Бакърджиев, В. Н.* Д-р Иванъ Юриеъвъ Басановичъ. – Медицински преглед, 1941/42, год. II, кн. 4, с. 278 – 279 и кн. 5, с. 356.

¹¹ *Троянски, Ив.* Пак там, с. 251–271.

¹² *Троянски, Ив.* Цит съч., с. 251 – 271. Указ № 651 от 31 юли 1881. – Държавен вестник, бр. 55, год. III, 5 август 1881 г.

¹³ *Грим, И. В.* Обзор за санитарното дело в Княжество България. – Държавен вестник, бр. 140, год. IV, 9 декември 1882 г., с. 1132 – 1134.

¹⁴ Държавен вестник, бр. 55, год. VI, 19 юни 1884 г., с. 1 (Отпускат се...).

¹⁵ *Троянски, Ив.* Цит. Съч., с. 251 – 271.

¹⁶ Д-ру Басановичу, практикующему ... – Медицинский Обзор, том XV, януарь. Цит. по „Врач“, с. 227, год. II, № 9, 1881, с. 148 – 149; *Басанович, И.* Случай перемежающейся лихорадки с температурю 460 С. – Медицинский Обзор, том XV, януарь. Цит. по „Врач“, 1881, год. II, № 16, с. 267; Кореспонденции: XXXVIII: Басанович, И. Случай полиорхизма. – Врач, 1881, год. III, 1882, 194 – 195.

¹⁷ *Троянски, Ив.* Цит. Съч., с. 251–271.

¹⁸ Доклад до Н.В. № 1013 от 5 май от Министъра на Вътрешните Дела. – Държавен вестник, бр. 52, год. IV, 20 май 1882 г., с. 400.

¹⁹ Указ № 522 от 22 юли 1882 г. – Държавен вестник, бр. 82, год. IV, 31 юли 1882 г., с. 635.

²⁰ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

²¹ Пак там.

²² Указ № 57 от 28 март 1884 г. – Държавен вестник, бр. 32, год. VI, 3 април 1884 г., с. 2.

²³ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

²⁴ Указ № 160 от 21 август 1885 г. – Държавен вестник, бр. 89, год. VII, 29 август 1885 г., с. 3.

²⁵ *Минков, С.* Санитарен отчет за Сръбско-българката война през 1885/86 г. – Държавен вестник, бр. 21, год. IX, 21 февруари 1887 г., с. 11–16.

²⁶ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

²⁷ Пак там; *Бакърджиев, В. Н.* Д-р Иванъ Юриеъвъ Басановичъ. – Медицински преглед, 1941/42, год. II, кн. 4, с. 278 – 279 и кн. 5, с. 356; *Жюгджа, Ю. И.* Басанавичюс, Йонас. – В: БСЭ. Изд. 3, т. 3, 1970, с. 67.

²⁸ Приказ № 452 от 3 ноември 1886 година. – Държавен вестник, бр. 113, год. VIII, 18 октомври 1886 г., с. 2.

²⁹ Върховен касационен съд. Обявление № 91. – Държавен вестник, бр. 39, год. X, 7 април 1888 г., с. 1.

³⁰ Доклад № 2250 от 18 август 1887 година. – Държавен вестник, бр. 98, год. IX, 3 септември 1887 г., с. 11.

³¹ Указ № 13 от 10 януари 1888 година. – Държавен вестник, бр. 12, год. X, 30 януари 1888 г., с. 1 – 2.

³² Ломският болничен съвет. Обявление № 60. – Държавен вестник, бр. 77, год. X, 19 юли 1888 г., с. 1; Ломският болничен съвет. Обявление № 66. – Държавен вестник, бр. 85, год. X, 11 август 1888 г.

³³ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

³⁴ Гражданско Медицинско управление. Доклад № 1832 на г-р Желев. – Държавен вестник, бр. 81, год. IX, 23 юли 1887 г., с. 5 – 14; Гражданско Медицинско управление. Рапорт № 1499 от г-р Желев. – Държавен вестник, бр. 86, год. X, 13 август 1888 г., с. 15 – 16.

³⁵ Гражданско Медицинско управление. Рапорт № 1499 от г-р Желев. – Държавен вестник, бр. 86, год. X, 13 август 1888 г., с. 15 – 16.

³⁶ *Троянски, Ив.* Цит съч., с. 251–271.

³⁷ *Басанович, Й.* Съдебно-медицински акт No 22 за аутопсията на мъртвото тяло на жител от с. Горне-Маяря, Димитра Петкова. – Медицинско списание, год. I, кн. I, 1885, с. 29 – 31.

³⁸ *Басанавичюс, Й.* Малка коментария за кравай на господа. – Труд, кн. IX, 1887.

³⁹ *Басанович, Й. Ю.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – В: СБНУНК, 1891; V: 3 – 186.

⁴⁰ *Троянски, Ив.* Цит. Съч., с. 251–271; Приказ № 569 от 11 октомври 1888 година. – Държавен вестник, бр. 142, год. X, 31 декември 1888 г., с. 8 – 9.

⁴¹ *Басанович, Й. Ю.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – В: СБНУНК, 1891; V: 3 – 186.

⁴² *Миятев, П.* Из архива на Константин Иречек, том II. С., 1959, издание на БАН: Иван Шишманов до К. Иречек. С., 3/15 април 1891 г., с. 269; К. Иречек до Иван Шишманов. Прага, 14/26 априлий 1891 г., с. 273.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Рецензии за труда на Басанович. Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – Медицина, 1894, год. I, кн. IV (Ловеч); *Маринов Г.* Към изворите на българската научна медицинска мисъл – Ловчанската медицинска колегия и списание „Медицина“ (1893– 1895) г. – Асклепий, год. XII, 1999/2000, с. 112 – 115.

⁴⁵ Рецензии за труда на Басанович. Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – Медицина, 1894, год. I, кн. IV (Ловеч).

⁴⁶ *Ватев, Ст.* Упътване за събиране на материали по народната медицина. – В: СБНУНК, 1898, кн. 15, с. 330 – 335.

⁴⁷ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

⁴⁸ *Басанавичюс, Йонас Юреъв.* – В: 100 години БАН. 1869 – 1969. Том I. София, 1969, с. 27.

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ *Басанавичюс, Йонас Юрев.* Към епиграфиката и археологията на Горна и Долна Мизия. – В: СБНУНКн, 1894; IX: 55 – 67.

⁵¹ *Басанавичюс, Йонас Юрев.* Инструкция за събиране на антропологически материали в България. По поръчка на Министерството на просвещението, 1896.

⁵² *Басанавичюс, Йонас Юрев.* Описание на жителите в антропологическо отношение и здравословното състояние на народа. – В: Българско Отечество, 1897, IV част.

⁵³ *Басанавичюс, Йонас Юрев.* Материали за народното аптекарство, 1989.

⁵⁴ *Басанович, Й. Ю.* Цит. съч.

⁵⁵ *Недялков, А.* Варненско медицинско гружество. С., 1910; *Маринов, Г.* Върху приносите на Варненското медицинско гружество за развитието на професионалния и

научния медицински живот в България. – Асклепий, год. XII, 1999/2000, с. 116 – 119.

⁵⁶ *Басанович, Й. Ю.* Цит. съч.

⁵⁷ Отчет за II Лекарски събор. Летописи на Българския Лекарски Съюз. Год. I, бр. I и II, януари – февруари 1903 г.

⁵⁸ *Басанавичюс, Йонас Юрев.* В „100 години БАН. 1869 – 1969“. Том I. София, 1969, с. 27; *Басанович, Иван (Йонас Юро Басановичус).* – В: Енциклопедия България. Том 1. С., Издателство на БАН, 1978, с. 217.

⁵⁹ *Костадинова, Л., Флорова, В., Димитрова, Б.* Българо-руски научни връзки – XIX XX век, писма и документи. С., Издателство на БАН, 1968.

⁶⁰ *Троянски, Ив.* Цит. съч., с. 251–271.

⁶¹ *Bassanavichius J. U.* Apie senovės Lietuvos pylis (Басанавичюс, Й. За старинните Литовски замъци.). Tilžė, 1891.

⁶² *Bassanavichius, J. U.* Etnologiškios smulkmenos (Етнологични фрагменти). Tilžė, 1893.

РОДНОТО ИМЕНИЕ НА ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС

Рута Василяускаене (Погрязделение на Националния музей на Литва „Родното имение на Йонас Басанавичюс“ – с. Ожкабалай, Литва)

В всеки народ има личности, с които се гордее. Великите хора не се появяват неочаквано в живота на народите. В тяхното развитие още отдалече може да се предчувства тази болка и тези очаквания, благодарение на които да се роди необикновен син. И участието на литовския народ е такава, че той е спирал по пътя, очаквайки гума или знак. Този, на когото историята дава глас и ум за велико дело – пробуждане на народното самосъзнание, е Йонас Басанавичюс.

Басанавичюс води съзнателно целеустремен, избран от самия него амбициозен живот и прави това, което иска да прави. Без съмнение, върху него голямо влияние оказва обкръжаващата го среда – хората, природата и културното наследство.

Родната Бартнинкайска енория и родното село Ожкабалай на доктор Йонас Басанавичюс се намират в много красива местност със зелени ливади, гори и могили. Тези околности се явяват едни от най-древните места в Сугувския край. Красивата и поетична местност със своите предания оказва немалко влияние на бъдещия патриарх на народа. Предполага се, че село Ожкабалай възниква в края на XVI – началото на XVII в. В описите на Алитуската икономика селото за първи път се споменава през 1631 г.

Басанавичюс, преглеждайки данните от книгите за вписване на кръщенетата на полската католическа църква, в която и самият той е кръстен, открива, че фамилията Басанавичюс за първи път се споменава през 1694 г. От Миколас Басанавичюс, споменат в тази година, може да се проследи и родословието на Басанавичюсите. Според създадената от самия Й. Басанавичюс схема, той е от шестото поколение, за-

почвайки от Миколас Басанавичюс.

Хората от село Ожкабалай от XVII в. са свободни земеделци. По това време предците на Басанавичюс са големи земевладелци, притежаващи 90 – 100 марга земя. В стопанството има осем коня, което в онези времена е рядкост. По-късно, през XVIII в., животът става потруден, трябва да се плащат много задължения (данъци върху напиките, натурални повинности (върху гъските, кокошките, яйцата, парите), мъжете са длъжни да отбиват крепостна повинност.

В своята автобиография доктор Басанавичюс пише, че техният жилищен дом е бил построен през 1832 г. Големият двор от четирите страни е бил заобиколен от гървената жилищна сграда, много голямо гумно с просторни стрехи, гървен хамбар от две части, два големи обора с бели кирпичени стени. След това е била глинената маслобойна, а още по-нататък гървен плевник за сушене на лен, в който е имало и баня. Родителите на Й. Басанавичюс се занимавали със земеделие, имали голяма овощна градина, а в маслобойната извличали растително масло за жителите на околността. След смъртта на родителите стопанството получава в наследство най-малкият син Винцас, а след това неговите деца.

Йонас Басанавичюс, живеейки зад граница, в писма моли брат си да записва песни, приказки, предания от този край. В замяна изпраща малко пари. Винцас, посрещайки селяните, пристигнали в маслобойната за изстискване на масло, най-напред приемал тези, които му пеели или разказвали нещо, което не е чувал дотогава. А се случвало да чакат ред до 40 талиги и всички искали по-бързо да се врегат.

Поради повтарящите се пожари състоянието на имението се влошава. Още докато Йонас Басанавичюс е гимназист, в неговите записки е отбелязано, че на 29 юни 1867 г. е изгорял неговият роден дом, който после е отново построен. В автобиографията си докторът накратко споменава за още един пожар в имението, който избухва на трети април 1921 г. Тогава изгарят всички постройки с изключение на жилищната сграда. Й. Басанавичюс според възможностите си помага на децата на брат си да възстановят имението.

През 1939 г. имението е в много лошо състояние: покривната конструкция на къщата и стените са изгнили, изгризани от корояди, фундаментът е потънал. В имението не са останали мебели или вещи, принадлежали на Йонас Басанавичюс. Дъщерята на брат му Винцас Констанция Шмулкштене се обръща към канцеларията на президента Антанас Сметона с молба да помогнат за ремонтване на имението. Планира се да се построи съвсем нов дом по модел на стария, но работата по възстановяването на имението не започва поради избухването на Втората световна война. През 1944 г. всички дървени постройки в имението на Басанавичюс изгарят.

През 1986 – 1987 г., когато отново се пробужда националното самосъзнание на народа, в двора на имението е поставено резбовано изображение на светец. На девети януари 1989 г. в градчето Бартнинкай се събира група инициативни вилнюсци, които обсъждат какво е необходимо за възстановяване на имението на Йонас Басанавичюс и за основаване в него на мемориален музей. Редом с имението е решено да засадят гърбова гора „Дъбак на Националното Възраждане на Литва“. През април засаджат с гърбове 30 хектара. Започва издирване на исторически данни, в околностите на Бартнинкай и Ожкабалай се събират различни старинни предмети и утвар. Подготвени и утвърдени са принципните решения на проекта за възстановяването на имението. След като архитект Живиле Мачёнене изготвя проекта, работата започва. През 1991 година, когато се празнува 140-годишният юбилей на Йонас Басанавичюс, вече са построени жилищната сграда и хамбарът, подготвена е експозиция, отразяваща живота и дейността на Йонас Басанавичюс.

Грижата за възстановяването на имението поема отделът за култура на Вилкавишкския район. По-късно поетапно възстановяването на имението и растящата редом с него гърбова гора преминават на разпореждане на музея на Вилкавишкския край. В имението работи и живее Романас Раулинайтис със семейството си.

През 1995 г. е построена още една постройка от имението – оборът за крави, а през 1996 година – гумното и избата. Музеят и гърбовата гора са внесени в регистъра за недвижими ценности на Литовската Република. През тази година да работи и живее в музея се преселва семейството на Антанас Климас.

През 1998 година е построен оборът за свине. На имението и гърбовата гора е предоставен статут на паметник на културата. Оставало да се възстановят две постройки – маслобойната и плевника, тогава вече имението би изглеждало така, както, когато се е родил и израснал патриархът на Литва.

През пролетта на 2006 година имението и гърбовата гора стават самостоятелни бюджетни учреждения, подведомствени на областната администрация на Мариамполе. Наред с това се променя и наименованието на „Имение – музей Йонас Басанавичюс“. С оформянето му като самостоятелно учреждение става по-лесно да се полагат грижи за имението и гърбовата гора. Започва капитален ремонт на зданията, активизира се културната и образователната дейност.

От първи юли 2010 година „Имение – музей Йонас Басанавичюс“ е включено към Литовския национален музей. Това подразделение на музея сега се нарича „Родното именице на Йонас Басанавичюс“. То представя живота на заможния земеделец собственик от Сувалкийския регион и традиционните жилищни и стопански постройки. Във възстановената гърбена селска къща е пресъздадена жилищната среда на заможния селянин от края на XIX и началото на XX в., експонирани са мебели и интериорен текстил от този период. В експозицията има и няколко лични вещи на доктор Йонас Басанавичюс, а в една стая от имението – изложба със снимки на подписаните Акта за възстановяване на независимата Литовска държава. В хамбара, който се състои от две части, са експонирани различни битови предмети, домашна покъщнина, текстил и оръдия на труда. Гумното в имението е приспособено за организиране на мероприятия, а в един от сеновалите на гумното се съхраняват различни механизми за овъряване и веене на зърното и инструменти за обработване на земята. Оборът за свине е преобразуван в две изложбени зали.

В имението се организират различни мероприятия. Ежегодно се провеждат историко-литературни четения по повод 16 февруари – деня на провъзгласяване на независимостта на Литва през 1918 г. Вече второ десетилетие в имението се провеждат срещи на хората, участвали в засаждането на „Дъбака на Националното Възраждане на Литва“ и подписаните акта от 11 март 1990 года. По време на тези срещи се засаджат гърбове, които трябва да увековечат важните събития и лица. Красива традиция стана фолклорният фестивал на региона Сувалкия „Зеленото гърбче“, обединяващ най-добрите етнографски колективи от региона (и не само). През пролетта и есента се провеждат състезания „Бягане в Дъбака“, на които се събират спортисти не само от Литва, но и от съседните страни. Второ десетилетие през септември в гумното на имението се провежда любителски младежки театрален фестивал. Ежегодно се празнува годишнината на Йонас Басанавичюс.

В музея на посетителите се предлагат седем образователни програми. Четири програми са предназначени за деца и младежи („Рисувам музей“, „Когато гърбовете полят земята“, „Училище на потребността“ и „През прозореча на детството“) и три програми, предназначени за възрастни: „Сувалкийско кръщение“, „Моминска вечер“ и „Сувалкийска сватба“.

Малките посетители на музея най-често желаят програмата „Рисувам музей“, по време на която се запознават с обичайния живот на селския човек, с предметите на домашния бит и с оръдията на труда. Сред педагозите и учениците от горните класове най-популярна е програмата – „Училище на потребността“. Това е урок-

представление, по време на което се пресъздава атмосферата на тайното литовско училище от XIX в, в каквото се е обучавал и самият Йонас Басанавичюс, когато е бил забранен литовският език. Програмата запознава с учебните пособия в тези училища.

Програмата „Когато гъбове топлят земята“ се провежда през есента, когато гъбовата гора е най-красива. По време на разходките в гъбовата гора се разказва историята за нейното създаване. Посетителите се запознават с нейните горички, с имената на гъбовете. Разказва се за различните видове гъбове, за ползата от тях и изобразяването им в литовското народно творчество. В края на програмата се пие кафе от жълъди, събрани в гъбовата гора и приготвени в имението.

„Сувалкийски кръщенета“ е най-новата и в момента най-посещаваната програма за възрастни. Тази програма, както и „Моминската вечер“ и „Сувалкийската сватба“ не минават без помощта на етнографски ансамбъл. Основната цел на тези програми е да се възкресят и утвърдят вече позабравени древни обичаи и семейни празници.

Родното именице на Йонас Басанавичюс и „Дъбака на Националното Възраждане на Литва“, които вече заемат почти 40 хектара, стават все по-привлекателни за посетителите и играят значителна роля, не само напомняйки за самия доктор Басанавичюс като личност, но и заедно с това съхраняват и укрепват традициите и културата на нашия народ, поощряват националното самоуважение и разбирането на държавността.

ДОКТОР ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС КАТО УЧИЛИЩЕН ЛЕКАР ВЪВ ВАРНА

Тогорка Стоянова

Част от лекарската практика на д-р Йонас Басанавичюс е свързана с работата му като училищен лекар на Варненската гържавна мъжка гимназия „Фердинанд I“. Тази негова дейност досега не е била обект на проучване и публикации. Сведенията за това са много малко и се съдържат в автобиографията му¹ и в Годишните отчети на гимназията за 1896/97 г.² и 1897/98 г.³

Темата е интересна предвид факта, че тогава се полагат основите на училищното здравеопазване в България и д-р Басанавичюс има принос за това.

Въпросът за опазването на живота и здравето на децата и учениците се поставя още през Възраждането от лекари и учители. Публикуват се главно преводни книги, касаещи училищното и детското здравеопазване.

След Освобождението съгласно Гражданските медицински закони, утвърдени от княз Александър през 1882 г., окръжните лекари са задължени поне веднъж годишно да посещават училищата за санитарен преглед⁴. Според Санитарния закон от 1889 г. хигиенните условия в училищата се контролират от кметовете, местните и общодържавните санитарни власти⁵. Разработените въз основа на този закон правилници конкретизират задълженията. Общинските лекари трябва да инспектират веднъж на три месеца хигиенното състояние на училищата, които нямат свои лекари⁶. В по-малките населени места това се прави от окръжните лекари⁷. Инспектирането на санитарното състояние на училищата влиза в задълженията и на Окръжните хигиенни съвети, с които се съгласува и строежът на училищните сгради. Става ясно, че задълженията на общинските, окръжните лекари и Окръжните хигиенни съвети касаят само хигиенните условия в училищата. Те нямат задължение да провеждат профилактични прегледи и да се грижат за здравето на учениците.

В края на XIX в. по отношение на училищното здравеопазване по-благоприятно е положението в държавните

гимназии, в които при наличие на средства биват назначавани училищни лекари. Самият д-р Басанавичюс още през 1886 г. наред с работата си като ломски околийски лекар е назначен и за лекар на Ломското петокласно гържавно училище, т.е. той е един от първите училищни лекари в България⁸. Във Варна в края на XIX в. свои училищни лекари, макар и с прекъсвания, в зависимост от финансовото им състояние имат Варненската гържавна девическа гимназия и Варненската гържавна мъжка гимназия. Д-р Басанавичюс е училищен лекар на Варненската мъжка гимназия малко повече от година – от септември 1896 до края на 1897 г. Както сам пише, започва тази работа по здравословни причини, като едновременно с това обслужва и двореца Евксиноград⁹. Според наличните сведения е първият лекар на гимназията. Вероятно не са само здравословни причините да приеме тази работа, а и съзнанието за обществената ѝ значимост. Грижата на д-р Й. Басанавичюс за здравето на децата личи и от факта, че през 1897 г. той става почетен член на Дружеството за подпомагане на бедните ученички към Варненската гържавна девическа гимназия¹⁰.

По това време все още няма ясни правила, по които да работят училищните лекари, не са изяснени правата и задълженията им. Посоченият по-горе Правилник за работата на общинския лекар от 1889 г. индиректно ни насочва към това, че училищните лекари е трябвало да инспектират хигиенното състояние на училището, в което са назначени. Конкретизиране на това задължение липсва. Следователно всеки от училищните лекари го е изпълнявал както намери за добре.

В публикуваните годишни отчети на директорите на варненските гимназии няма данни за извършвани антропологични измервания и профилактични прегледи на учениците и най-вероятно такива не са правени, но едно от изискванията при записване на новоприетите учени-

ци е било да представят „медицинско свидетелство за присаждане“¹¹, т.е. че са ваксинирани, което е някаква форма на профилактика и здравен контрол.

Не може напълно да се изясни и въпросът дали лекарят е бил задължен ежедневно да посещава училището, или само в определени дни и в случай на заболяване на ученик. Така например лекарят на Варненската гържавна девическа гимназия през 1896/97 г. г-р Ж. Радев е посещавал училището два пъти седмично¹². За него знаем, че е бил и военен полкови лекар и вероятно е съвместявал двете длъжности. Д-р Басанавичюс освен Варненската мъжка гимназия обслужва и двореца Евксиноград и вероятно също не е посещавал ежедневно гимназията.

Основното му задължение като училищен лекар е да се грижи за здравето на учениците – да преглежда и лекува болните. Той винаги се е интересувал от въпроса за здравето на децата. В монографията си за Ломския окръг подробно се спира на хигиената в училищата¹³, отделя значително място на профилактиката и дава сведения за ваксинациите, описва мерки за предпазване на децата от сифилис¹⁴, предлага обучение на учениците по хигиена¹⁵. Затова работата на училищния лекар не му е чужда.

Д-р Басанавичюс не публикува резултатите от своята работа като училищен лекар, но сведения се съдържат в Годишния отчет на директора в частта „Хигиенно състояние на учениците“¹⁶. Практиката на изготвянето на тези отчети е като се съберат и обобщят писмените отчети (рапорти) от всички служители на гимназията. Така че можем да направим извода, че описанието на хигиенното състояние, всички таблици и изводите са направени от г-р Басанавичюс. Още повече, че техният характер и съдържание категорично доказват, че са направени от лекар.

Прави впечатление прецизността, с която е изработен хигиенният отчет за 1896/97 учебна година, когато все още няма ясни правила за изработване на тези отчети, какви таблици да съдържат, какви описания и изводи да се правят. Това е първият хигиенен отчет на Варненската гържавна мъжка гимназия и един от най-ранните в България. Започва със сведения за общия брой на заболелите ученици и броя на визитите, които е направил г-р Басанавичюс. Става ясно, че Басанавичюс е направил 1052 визити за 319 заболели ученици, което прави средно 3,3 визити на болен. Това говори за прецизност при изпълнение на задълженията и стремеж да се помогне на болния за пълното му оздравяване.

Следват таблици:

- за броя на заболелите ученици по месеци и класове;
- за болните по класове според болестите и число на визитите, направени от г-р Басанавичюс.

След всяка от таблиците се анализират резултатите и се правят изводи.

Д-р Басанавичюс отчита, че най-голямата заболеваемост е през зимните месеци, а най-много са заболелите ученици от 4-тите класове.

От втората таблица се правят изводи за най-често срещаните заболявания сред учениците и се търсят причините за това. Посочва, че най-голям процент се пада на заболяванията на дихателните органи. Това според него се дължи не само на атмосферните условия, но и на

лошите, нехигиенни квартири, в които живеят учениците. Условието в класните стаи също не са подходящи – броят на учениците в тях е много голям, има много прах, няма изкуствена вентилация. Макар и по косвен път, става ясно, че новопостроената сграда на гимназията не отговаря на хигиенните изисквания. Това се потвърждава и в хигиенните рапорти през следващите години.

Според хигиенния отчет на второ място по брой на заболели са инфекциозните болести. Причините за разпространението им са същите. Посочва се, че особено разпространена е маларията. Това се дължи на много то заблатени територии около и във сградата. Затова не е случайно, че едно от най-важните предложения, което Йонас Басанавичюс прави в качеството си на общински съветник през 1902 г., е пресушаване на блатата.

Заболяванията на храносмилателните органи са третата по брой на заболелите група болести. Основна причина за тях е „твърде слабата и неудовлетворителна храна“. За много от бедните ученици храната се състои от хляб, сирене с чушки и чай. Това е основно храната на бедните българи до средата на XX век.

Четвърта група са заболяванията на нервната система. Като причина се посочват отново хигиенните условия и неправилното хранене.

От останалите заболявания са разпространени хигиенните (не е посочено точно какви), на очите, кожата, ушите и гр.

Този хигиенен отчет е един от първите и дава насоките за развитието на училищното здравеопазване през следващите години.

От 01.01.1898 г. длъжността училищен лекар при гимназията се закрива и г-р Басанавичюс е освободен, тъй като гимназията няма нужните средства за лекар¹⁷. Учениците се преглеждат при градските или групи частно-практикуващи лекари. Затова няма данни за заболелите и вида на болестите. Едва реализирана, идеята за училищен лекар в гимназията среща трудности – финансови, липса на едни правила и гр.

В края на XIX в. малкото лекари, които обслужват училищата, се справят според собствените си знания и разбирания за тази длъжност. Едва в началото на XX в., със създаването на институцията на учител-лекарите, правилата започват да се избистрят и уеднаквяват. Трябва да подчертаем, че именно благодарение на усилията на училищните лекари, в т.ч. и на г-р Йонас Басанавичюс, постепенно Министерството на просвещението и Санитарната дирекция узаконяват и регламентират изключително важната институция на училищния лекар.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Троянски, И.* Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – В: Известия на Народния музей Варна, т. X (XXV). Варна, 1974. с. 251–271.

² Годишен отчет на Варненската гържавна мъжка гимназия Фердинанд I за 1896 – 97 учебна година. Варна, 1897.

³ Пак там, 1898.

⁴ Граждански медицински закони. С., 1883. с. 23.

⁵ Санитарен закон. С., 1889. с. 4 – 6.

⁶ Правилник за обязаностите на общинските лекари. С., 1889, с. 4-5.

⁷ Пак там, с. 4.

⁸ *Маринов, Г.* Д-р Йонас Юро Басанавичюс като лекар и учен енциклопедист. – В: Историко-медицински сборник. Год. 3, 2005 – 2006, с. 16.

⁹ *Троянски, Ив.* Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. – В: Известия на Народния музей Варна, т. X (XXV). Варна, 1974. с. 265.

¹⁰ Годишник на ВДДГ за 1897/98 г. Варна, 1898, с.103.

¹¹ Годишен отчет на Варненската гържавна мъжка гимназия „Фердинанд I“ за 1896 – 97 учебна година. Варна, 1897, с. 182.

¹² Годишен отчет на Варненската гържавна девическа

гимназия „Мария-Луиза“ за 1896 – 97 учебна година. Варна, 1897, с. 73.

¹³ *Басанович. И.* Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг (1880 – 1889). – В: Сборник народни умотворения, наука и книжнина. Кн. V. С., 1891, с. 49 – 50.

¹⁴ Пак там, с. 179 – 182.

¹⁵ Пак там, с. 186.

¹⁶ Годишен отчет на Варненската гържавна мъжка гимназия Фердинанд I за 1896 – 97 учебна година. Варна, 1897, с. 28 – 32.

¹⁷ Годишен отчет на Варненската гържавна мъжка гимназия Фердинанд I за 1897 – 98 учебна година. Варна, 1898, с. 54.

ЙОНАС БАСАНАВИЧЮС В ПРАГА (1882 – 1884)

Д-р Ваїгас Шеферис (преподавател в Масариковия университет в Бърно, Чехия)

До сега, говорейки за пражкия период от живота на Басанавичюс и за обстоятелствата около неговия семеен живот, изследванията са се опирали на неговата автобиография, написана през 1922 г.¹ Обаче публикуваните там сведения трябва да се съпоставят с други архивни материали, с неговата кореспонденция, със статиите в периодичния печат и с други източници. От една страна, Басанавичюс е дал в автобиографията си достатъчно много факти за своя живот в Прага и за своя семеен живот, поради което тази тема се счита за изчерпана. Но има едно важно обстоятелство: пишейки за своята бъдеща жена и за своя семеен живот, Басанавичюс обширно цитира дневника на жена си и нейните писма – колкото и да е странно, никои досега не е изследвал оригиналите²! Оказа се, че тези документи се намират в архива за ръкописи на Литовския институт за литература и фолклор във Вилнюс. В него авторът на тази статия успя да намери следните документи: а) Дневник на Габриела Елеонора Мол; б) писма на Габриела Елеонора Мол до Басанавичюс; в) писма на по-голямата сестра на Елеонора – Мария Мол-Проске Maria Mohl-Proske, които тя е изпращала на Габриела до България³. С помощта на тези нови източници е възможно по-точно да се възстановят обстоятелствата, свързани с живота на Басанавичюс в Прага.

Да припомним по-важните събития и дати през този етап от живота на Басанавичюс. След като завършва медицина в Москва през 1880 г., Басанавичюс две години работи в България (в Лом), след което напуска България и през 1882 – 1884 г. пътешества в Европа, без да се установи някъде трайно. Прага е била последната спирка в това пътешествие. В този град Басанавичюс пристига на 19 декември 1882 г. и живее в него до 1 февруари 1884 г.

Веднага след пристигането си в Прага, в началото на 1883 г., се заема с решаване на въпроса с литовския периодичен печат. Именно в Прага е подготвен за изда-

ние първият брой на списание Ausra („Зора“), който в историята на литовската култура символично се приема за начало на народното възраждане. „Манифест“ на това възраждане става преговорът към първия брой на „Зора“, който Басанавичюс написал на 28 януари 1883 г.

През есента на 1883 г. Басанавичюс се запознава със своята бъдеща съпруга, немкиня от Прага – Габриела Елеонора Мол. Романтичната част на техните срещи продължава не много дълго – първа истинска среща Елла предлага на 7 декември 1883 г., а на 1 април 1884 г. Басанавичюс вече е напуснал Прага и е заминал за Виена. Габриела остава в Прага. През април, след като се е договорил за работата си в България, Басанавичюс я кани във Виена. Тук на 15 април става тяхното гражданско бракосъчетание. На следващия ден младоженците отпътуват за новата месторабота на Басанавичюс – град Елена в България. През 1885 г. семейството се премества в Лом.

Още през 1884 г., веднага след пристигането в България, у Елла се появяват симптоми на туберкулоза. Здравето на Басанавичюс също отслабва. Голям удар за семейството е атентатът срещу него на 7 август 1887 г. Самата Габриела е болна, а трябва да се грижи за съпруга си. Елла отслабва, туберкулозата започва да прогресира. Без да преживее и пет семейни години, тя умира в Лом на 28 февруари 1889 г.

Какво ни казват новите източници за живота на Басанавичюс в Прага и за неговото семейство⁴. Ние имаме госта точни данни къде е живял Басанавичюс в Прага – възможно е да се намерят тези места в днешна Прага.

На 19 декември 1882 г. Басанавичюс пристига в Прага с влака и за два дни се установява в негалечен хотел „При австрийския кайзер“ Zum kaiser von Österreich. Тази сграда стои и до днес с адрес Na Poříčí 5. Пребивавайки в хотела два дни, Басанавичюс наема квартира (21 декември) на Карловия площад џек. Karlovo náměstí, в дом № 36. В историята на литовското национално възраждане

това място е много важно. Именно тук на 28 януари 1883 г. е написан предговорът към първия брой на списание *Auszra* („Зора“). За голямо съжаление този исторически дом не е запазен – сега на негово място има поликлиника (построена през 1955 г.). Това място се намира няколко десетки метра вляво от Йезуитската църква, сграда № 32 по сегашната номерация. Старата сграда (както и повечето къщи в стара Прага) е била известна с името „При пастирите“ „U Pastuchů“. Има няколко нейни снимки, от които най-интересна е фотографията от 1939 г.⁵

На 6 април 1883 г. Басанавичюс се премества на ново място – този път в района Кралските лозя *Králóvské Vinohrady*. В автобиографията този адрес е посочен като „Palackého třída 15 /Balbinova N. 22 (529) pas Mareš Mikušovic“⁶. В съвременна Прага е променен на *Anglická 15 /Balbinova 1 (529)*. Този дом е запазен и до днес и изглежда не се е променил много. И днес в него се дават квартири под наем. За съжаление ние нямаме сведения конкретно коя квартира е принадлежала на 2-жа *Mikušovic*.

В района *Králóvské Vinohrady* Басанавичюс се запознава със своята бъдеща съпруга – Габриела Елеонора Мол. Тя била пражка немкиня. Била най-малката дъщеря на Фердинанд и Мария Мол. Освен Елеонора в семейството имало още 5 сестри. Елеонора е родена на 7 декември 1861 г. в Прага, а на 15 декември е кръстена в католическата църква „Св. Стефан“.

Майката на Габриела починала на 2 април 1883 г. от белодробна туберкулоза (във времето на запознанството си с Басанавичюс тя още е носела траур). Ела била много близка със своята майка и често я споменава в дневника си. Баща си, може да се каже, не е познавала. Той умира, когато Ела е само на 9 месеца.

Габриела има 5 по-големи сестри: Анна, Фани, Мария, Камила, и Карла. По време на запознанството на Басанавичюс с Ела само Мария е имала семейство, с което е живеела в град *Eidlitz* (нем. *Eidlitz*; чеш. *Údlice*). Другите сестри живеели заедно в една квартира в Прага на адрес *Weinberge* № 334 (точно срещу къщата, където наел квартира Басанавичюс).

Наличните източници са съхранили най-много сведения за Мария. Нейният съпруг бил директор на захарната фабрика в *Eidlitz*, имала двама синове – по-големият, Хенрих *Heinrich*, учил във военно училище, а по-малкият, Карл *Karl*, през 1889 г. постъпил в гимназия в Прага.

Габриела и Мария били най-близки от всички сестри. Ела признала първо на нея, че обича Басанавичюс, а по-късно с Мария се съветвала по всички житейски въпроси. Мария наричала Ела своя най-любима сестра и силно изживявала нещастията, които се посипали върху младото семейство в България: нейните писма са пълни със съчувствие и любов. Много говори и фактът, че само с Мария Басанавичюс е поддържал писмен контакт – когато Ела все повече се влошавала от болестта, той няколко пъти е информирал Мария за здравословното състояние на съпругата си. Именно на Мария Басанавичюс изпратил телеграма за смъртта на Габриела.

Габриела Елеонора Мол е била много образована жена. Ние нямаме точни сведения за това къде е учила. В своя дневник тя е отбелязала, че е била „гордост на учителите си“, а в протокол от изпит по френски език в

графата „Общо образование“ *allgemeine Bildung* е написано частно обучение (*Privatunterricht und Privatstudium*). Така че вероятно Габриела е учила в дома си. По време на запознанството си с Басанавичюс Габриела посещавала уроци по английски език „при професор Бургсдорф“ (тя много обичала тези уроци и често пишела за тях в дневника си). Единственият официален документ, отнасящ се за образованието на Ела, е вече споменатият протокол от квалификационен изпит по френски език. Габриела взема изпита на 15 октомври 1880 г. и получава правото да преподава френски език в частни и държавни училища. Но като учителка Ела никога не е работила.

Няма любов без болка – това изпитали и Басанавичюс и Ела. Най-сериозно изпитание в техните отношения била временната раздяла в началото на 1884 г. (февруари – април). На 1 февруари Басанавичюс отпътувал за Виена. Няма ясен отговор защо той напуснал Прага. В автобиографията си говори за „продължаване на изследователската работа в библиотеките“, за това, че се е договорил за нова работа в България⁷, но вероятно има и други неизвестни за нас причини за отпътуването му. След като Басанавичюс оставил Ела в Прага, тя очаквала писмата му и естествено предложение. Басанавичюс госта дълго не давал ясен отговор и Ела започнала да нервничи: още повече, че за техните отношения започнали сплетни в квартала на Лозята. Всичко приключило благоприятно – на 11 април 1884 г. Ела пристигнала с влака във Виена, където я очаквал Басанавичюс⁸. На 15 април те се оженили, а на следващия ден отпътували за България, където Басанавичюс получил нова работа в Елена.

От дневника и писмата е ясно, че всичко това станало много бързо. На 6 април Ела пише, че не знае какво я очаква в бъдеще, след 5 дни е вече във Виена в обятията на своя възлюбен, а след още три дни е вече 2-жа Басанавичюс. За самата нея тези събития вероятно са били като сбъдната мечта, но за сестрите ѝ това е било много неочаквано – почти като шок. Почти във всички писма от 1884 г. се чувства голямо напрежение в семейството, след като Ела „избягала“ при Басанавичюс. Съдейки по всичко, отношенията между сестрите даже били прекъснати: Ела си пишела само с Мария. По-късно, изглежда, Габриела възстановила кореспонденцията с Камила и Карла, но отношенията с Анна и Фани били прекъснати завинаги.

С времето страстите утихнали, Габриела била щастлива с Басанавичюс и семейството престанало да се вълнува за нея. Раздорите и споровете били съвсем забравени, когато започват болестите на Ела и Басанавичюс. По време на лечението от туберкулоза и след покушението срещу Басанавичюс между сестрите не останало място за злоба, упреци и укори.

Писмата между Ела и Мария прекъснали през 1888 г. От тази година има само едно-единствено писмо на Мария. Трудно е да се каже защо (може би поради болестта) Ела престанала да пише в Чехия. Тази измамна тишина Мария разбрала като намек, че у Ела и Басанавичюс всичко се е наредило, че работите им вървят добре и че сестра ѝ просто няма причини да се оплаква с писма. Своята грешка Мария осъзнала много болезнено, когато

В началото на февруари 1889 г. Басанавичюс ѝ изпратил телеграма за безнадежното състояние на Елла. Мария написала още четири писма до Басанавичюс, интересувайки се за своята сестра. Това е скръбния епилог на живота на Елла. Габриела Елеонора Мол умира в обятията на своя съпруг на 28 февруари 1889 г. в Лом.

От писмата на Мария можем да узнаем някои детайли от съдбата на другите сестри. Така например е известно, че Анна имала в Прага (на улица Jiřska) неголям шивашки магазин и че за съжаление банкрутирала; в писмата подробно се описва сватбата на Фанни; научаваме, че Камила е завършила курс за телеграфисти и след това е работила в различни малки градове. Тази съвсем обикновена хроника за живота на едно семейство се прекъсва с последното писмо на Мария, което тя пише на Басанавичюс година след смъртта на Елла. В него тя моли Басанавичюс на годишнината от смъртта да украси гроба на Елла с цветя и да ѝ изпрати снимка на гроба. Не ни е известно отговорил ли е Басанавичюс на това писмо.

Много странно е, че след смъртта на Габриела в автобиографията си Басанавичюс не споменава нито една дума за нейното семейство. Възможно ли е да е прекъснал всички отношения със семейство Мол? През 1891 и 1895 г. той два пъти за кратко посещава Прага. По време на второто посещение споменава, че „видял всички тези места, по които с любимата Елла толкова пъти се разхождали.“⁹ Много е вероятно тогава той да се е

срещнал с някои от сестрите. Така или иначе следите на семейство Мол изчезват на 19 февруари 1890 г. след последното писмо на Мария Мол-Проске. Може би архивите на Чехия или Германия все още крият не един интересен документ, които да разкрият по-нататъшната съдба на това семейство. Но това е въпрос на други изследвания.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Basanavičius, Jonas*. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922. Vilnius, Baltos lankos, 1997.

² Пак там.

³ Всички тези източници са издадени в книгата *Vaidas Šeferis* [ed.], Mano tėvynė – prie jo širdies. Gabrielos Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laišakai. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

⁴ По-подробно вж: *Vaidas Šeferis* [ed.], Mano tėvynė – prie jo širdies. Gabrielos Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laišakai. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, с. 7 – 46.

⁵ Фотографията е публикувана в: *Bečková, Kateřina*. Zmizelá Praha. Nové Město, Praha, Schola Ludus – Pragensia, 1998, с. 222.

⁶ *Basanavičius, Jonas*. Autobiografija, с. 79.

⁷ Пак там, с. 104; 108-109.

⁸ Пак там, с. 115.

⁹ Пак там, с. 135, 143.